

Ana Rajković

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod)*

BORBA PROTIV „BACILA“:¹ SUZBIJANJE BOLJŠEVIČKIH IDEJA NA PODRUČJU SLAVONIJE IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA (1918.-1939.)

UDK 329:94(497.5Slavonija)“1918/1939“

DOI 10.22586/ss.21.1.4

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 2. 2021.

Jedna od osnovnih karakteristika represivne vlasti u međuratnoj Jugoslaviji svakako je bilo i suzbijanje širenja komunističkih odnosno boljševičkih ideja u radničkom pokretu nakon Prvog svjetskog rata. Ovo je uvelike bilo uvjetovano povratkom ruskih zarobljenika, tj. vojnika Austro-Ugarske Monarhije koji su tijekom zarobljeničtva prihvatili ideju boljševizma te koju su potom pokušali prenijeti na teritorij novouspostavljene Kraljevine. Ovi su se „oktobarci“, kako ih je kasnija historiografija nazvala, vraćali i na slavonsko područje, prvenstveno u gradove poput Osijeka i Vukovara. U kontekstu navedenoga cilj je rada, na temelju arhivske građe, kao i onodobnog tiska, analizirati načine na koje su vlasti vršile ovo suzbijanje, pri čemu se slavonsko područje promatra u širem društveno-političkom kontekstu, kako bi se dobila potpunija analiza djelovanja represivnog sustava, ali i načina transferiranja ideja na ovo područje. Kreiranje antiboljševičke politike interpretirano je okviru komparativne metode te teorijskog modela nizozemskog teoretičara T. A. van Dijka.

Ključne riječi: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, represivni aparat, „oktobarci“, karantene, diskursni modeli

¹ Radi se o terminu kojim se u ovom razdoblju referiralo na boljševizam. Tako npr. Lavoslav Kraus u svojim memoarskim zapisima *Susreti sudbine*, pišući o stanju nakon Oktobarske revolucije, navodi kako se „Austrija s pravom bojala boljševičkog bacila“. Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života* (Osijek, 1973), 102. Isti termin upotrebljavao je i Stjepan Poglajen u svojim antimarksističkim predavanjima kada je govorio o boljševičkoj ideologiji. HR-DAOS-2103, kut. 47, izvještaj Pretstojništva gradske policije u Osijeku o održanom antimarksističkom predavanju, 8. III. 1937. I Winston Churchill upotrijebio je varijaciju na ovaj termin za Lenjina kada je napisao da se boljševički vođa iz Njemačke „prokrijumčario“ u Rusiju u „zapečaćenom kamionu kao kugin bacil“. Antoine Capet, „The Creeds of the Devil: Churchill between the Two Totalitarianisms, 1917-1943“, dostupno na: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/the-creeds-of-the-devil-churchill-between-the-two-totalitarianisms-1917-1945-1/>, 1. VI. 2021.

Uvod

Boljševizam² kao politička teorija i praksa postao je, pod vodstvom Vladimira Iljiča Lenjina, službenom ideologijom³ u Rusiji nakon pobjede Oktobarske revolucije (1917.). Glavne odrednice boljševizma sastojale su se u ideji odbacivanja države (*anti-statism*) koja je imala korijene još u Francuskoj revoluciji.⁴ Osim toga, boljševizam je sadržavao ideju o nužnosti revolucije koja se ne može negirati iz razloga poput stvaranja nacionalnog jedinstva ili pak jednostavno zbog njezine nepopularnosti. Ovakve su ideje izazvale veliku zabrinutost nakon Prvog svjetskog rata, kako u zemljama pobjednicama, tako i u pobijeđenim, posebno u smislu koji navodi njemački povjesničar Robert Gerwarth, a to je da su ove ideje pružile „novu energiju opustošenom kontinentu koji je bio spreman za revoluciju nakon četiri godine ratovanja“.⁵ Ovo možemo promatrati u okviru teze koju je predstavio američki antropolog Clifford Geertz u svom eseju „Ideology as a Cultural System“, unutar kojega navodi da se ideologije razvijaju nakon što je došlo do sloma tradicionalnih struktura uslijed političkih promjena.⁶ U tom kontekstu možemo interpretirati i ideološku pobjedu boljševizma u Rusiji uslijed sloma monarhijskog sustava, što je bio scenarij sličan onome koji je prijetio i ostalim europskim zemljama, posebno onima koje su se nalazile u sastavu Austro-Ugarske Monarhije.

² Ovdje valja istaknuti da ću u radu termin *boljševizam* koristiti kao oznaku za ideje koje su se razvijale među jugoslavenskim, odnosno slavonskim radništvom i seljaštvom pod utjecajem Oktobarske revolucije u Rusiji. Naime, s obzirom na to da su ondašnje vlasti u potpunosti izjednačavale sve socijalističke ideje (marksizam, boljševizam, komunizam) u radu ću također prilikom analiza suzbijanja boljševizma termine poput marksizma ili komunizma koristiti kao sinonime. Također, u radu ću za ideje koje su se širile među ovdašnjim radništvom do izbivanja Prvog svjetskog rata koristiti sintagmu *socijalističke ideje*, koja podrazumijeva različite struje koje su se tada razvijale, od anarhizma do komunizma. Valja istaknuti da je navedeno uvjetovano prije svega ideološkom fragmentarnošću samog radničkog pokreta.

Boljševizam je Lenjinova doktrina o partiji, revoluciji i diktaturi proletarijata, koja, između ostaloga, podrazumijeva monolitnu, ideološki jedinstvenu partiju, koja unosi klasno-revolucionarnu svijest u radničko-seljačke mase. Pojam je proistekao iz većinske Lenjinove pobjede na II. kongresu Ruske socijaldemokratske radničke partije (1903.) „Boljševizam“, dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8585>, 18. II. 2020.

³ Ovdje valja istaknuti kako ne postoji jednoobrazna definicija ideologije. Tako npr. Terry Eagleton navodi da postoji čak šesnaest mogućih definicija, koje su često i u kontradiktornom odnosu. Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction* (London/New York, 1991), 4. U ovom ću radu ideologiji pristupiti kao grupi ideja koja je karakteristična za neku skupinu ili socijalnu klasu, što je ujedno i jedna od definicija koje nudi Eagleton.

⁴ Isto.

⁵ Robert Gerwarth, *Pobijedeni* (Zagreb, 2018), 12.

⁶ Clifford Geertz, „Ideology as a Cultural System“, dostupno na: <http://www.gongfa.com/geertz1.htm>, 17. X. 2016.

Na tom je tragu pobjeda boljševika u Rusiji, nakon početne indiferentnosti,⁷ shvaćena prilično ozbiljno u smislu ugroze novog europskog poretka. Navedeno je dodatno pojačavao strah koji se intenzivirao neposredno nakon Prvog svjetskog rata kada je došlo do vala štrajkova diljem Europe. Naime, dio je europskog radništva bio uvjeren kako je došlo vrijeme za preuzimanje vlasti. Tako su npr. bečki radnici oformili i tzv. „crvenu gardu“, koja je marširala Bečom, privlačeći kako radikalizirane vojnike i radnike, tako i intelektualce ljevičare, poput slavnog Egona Erwina Kisha. Objašnjavajući privlačnost ideje boljševizma, austrijski socijaldemokrat Otto Bauer je rekao kako je ona produkt nezaposlenosti te opsjednutosti romantičnim revolucionarnim idealima svih onih koji su se iz osobnih razloga željeli osvetiti „pokudnom društvenom poretku“.⁸

Opsjednutost o kojoj Bauer govori dovela je do kreiranja različitih oblika antiboljševičkog djelovanja. Ova su se djelovanja manifestirala u nekoliko oblika, poput kreiranja negativnog narativa, potpore bjelogardejcima, stvaranja Male Antante, antimarksističkih klubova i sl. Strah od boljševizma koji je vladao neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata nabolje oslikava stav tadašnjeg britanskog ministra vojne opskrbe Winstona Churchilla, koji je krajem 1918. godine rekao da je „sada strašne Hune“ nadomjestila „nova snaga moralne izopačenosti na istoku, sablast koja prijeti vrijednostima slobodnog svijeta“, odnosno kako boljševici svode Rusiju na „životinjski oblik barbarizma“ u kojem se civilizacija potpuno iskorjenjuje.⁹ Na ovo su se nastavljali napisi u različitim novinama koji su boljševički režim opisivali kao sustav u kojemu su „emancipirani kriminalci“ te „podivljali idealisti“ pružili jedni drugima ruke „u orgiji strasti i bezumlja“.¹⁰ Ovakav se narativ može usporediti s onim na kraju osamnaestog stoljeća kada su europske elite bile zgrožene jakobinskim „apokaliptičnim ratom“, jer su se sada pak zapadne vođe bojale da bi se boljševizmom mogao „zaraziti“ ostatak Starog svijeta.¹¹

Slična situacija razvijala se na prostoru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kasnije Kraljevine Jugoslavije, koja je vrlo jasno definirala svoju antiboljševičku liniju. Bogdan Krizman navodi da je ovakva politika uvelike kreirana u okviru „naglašenog antikomunizma“ kralja Aleksandra, kao i kasnije namjesnika kneza Pavla.¹² Navedeno se posebno manifestiralo u odbijanju uspostave diplomatskih odnosa sa SSSR-om, kao i u potpori car-

⁷ Vidi: Margaret MacMillan, *Mirotvorci. Šest mjeseci koji su promijenili svijet* (Zagreb, 2008), 99.

⁸ Gerwarth, *Pobijeđeni*, 102.

⁹ Isto, 90.

¹⁰ Isto, 89.

¹¹ Isto, 91.

¹² Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918.-1941.* (Zagreb, 1975), 68.

skoj emigraciji koja je na jugoslavenskom prostoru pronašli utočište.¹³ Ova kva je politika, kao i u ostatku Europe, rezultirala, između ostalog, osnivanjem antimarksističkih klubova koji su svojom politikom pobijali temeljne postulate ideologije koja je 1917. godine proklamirana u Rusiji, kao i izrazito represivnim jugoslavenskim državnim aparatom, u čijem je djelokrugu rada bilo gotovo isključivo suzbijanje boljševičkih ideja.

Politika suzbijanja prodora, odnosno transfera navedenih ideja rezultirala je i razvojem represivnog aparata, ponajprije u smislu osnivanja Odjela za državnu zaštitu. Ovaj je odjel, prema Čapi, nadzirao cjelokupni političko-društveni život Kraljevine.¹⁴ Da je ovaj organ bio usmjeren na suzbijanje različitih ideja, svjedoči i njegovo ustrojstvo, točnije pododsjeci za boljševičku, talijansku, rumunjsku, mađarsku propagandu...¹⁵ Ovdje svakako valja istaknuti i zakonodavni okvir na temelju kojega se provodila antiboljševička politika. On je reguliran *Obznanom* (1920.) te *Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* (1921.), koji je bio odgovor na atentat iz srpnja iste godine, kada je član Crvene pravde Alija Alijagić usmrtio ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića.

Represivni aparat Kraljevine SHS bio je predmet istraživanja nekoliko povjesničara, među kojima su Bosiljka Janjatović, Hrvoje Čapo te Ivana Dobrivojević. Janjatović u vrlo detaljnoj monografiji vezanoj uz politički teror u Hrvatskoj u razdoblju između 1918. i 1935. godine ističe vojsku i žandarmeriju kao glavne okosnice „Karađorđevićevog režima“. Vezano uz žandarmeriju, koju opisuje kao poluvojnu organizaciju, ista povjesničarka naglašava da je upravo žandarmerija imala velike ovlasti u praćenju i kažnjavanju režimu „nepoćudnih osoba i organizacija“ te da je ona ujedno predstavljala izvršitelja represivnih mjera spram raznih oblika oporbe.¹⁶ Ivana Dobrivojević uz vojsku i žandarmeriju kao svojevrсни treći element represivnog aparata navodi i Državni sud za zaštitu države, navodeći da je pred ovim sudom barem do 1932. godine suđeno ponajviše komunistima.¹⁷ Hrvoje Čapo, pak, kao glavni oslonac režima, a time i represivnog aparata, navodi vojsku.¹⁸ Ovo se, kako

¹³ Isto.

¹⁴ Hrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara. Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja 1918.-1941.* (Zagreb, 2015), 56.

¹⁵ Isto, 57.

¹⁶ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb, 2002), 18.

¹⁷ Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra, 1919.-1935.* (Beograd, 2006), 153.

¹⁸ Čapo, *Kraljevina čuvara*, 33.

navodi isti autor, donekle promijenilo u razdoblju između 1932. i 1934., kada je došlo do povećanja ulaganja u proračun Ministarstva unutarnjih poslova.¹⁹

U ovom kontekstu svakako treba spomenuti i Gorana Miloradovića, koji je u nizu članaka²⁰ te opširnoj monografiji pod nazivom *Karantin za ideje*, između ostaloga, predstavio reakciju jugoslavenskih vlasti na pojavu ideja boljševizma na jugoslavenskom prostoru.²¹

Što se pak tiče konkretne represije vezane uz širenje boljševičkih ideja, svakako je važno istaknuti doprinos Ivana Očaka, koji je u brojnim monografijama²² i člancima analizirao njihovo djelovanje te javnosti predstavio do tada nepoznatu građu o ruskim zarobljenicima koji su s vremenom postali jedni od glavnih propagatora ovih ideja. Potrebno je istaknuti da je Očak ujedno definirao i nominacijsku oznaku za ove povratnike, pa se oni u literaturi između ostaloga nazivaju: „jugoslavenski oktobarci“, „povratnici iz Rusije“ i sl. Jedna od njegovih najznačajnijih monografija svakako je *U borbi za ideje Oktobra*, u kojoj je, između ostaloga, predstavio utjecaj Oktobarske revolucije na radnički pokret u jugoslavenskim zemljama, prije svega njihovu idejno-političku djelatnost.²³

Na tragu navedenoga, cilj je rada analizirati načine na koje su se boljševičke ideje širile na području Slavonije, kao i metode koje su tadašnje vlasti koristile kako bi razvile antiboljševičko djelovanje. Ovo se ponajprije odnosi na progone i uhićenja, kao i na osnivanje antimarksističkih klubova. Navedeno se promatra u širem društveno-političkom kontekstu, koji je potreban da bi se kreirala potpunija slika stanja na slavonskom području, koje je u ovom pogledu pratilo događanja u jugoslavenskom, odnosno europskom okviru.

¹⁹ Ovo se pak također promijenilo nakon smrti kralja Aleksandra i dolaskom namjesništva na čelo države, kada dolazi do postupnog mijenjanja odnosa prema represivnom aparatu. Tako Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo prosvjete nisu više bili resori na kojima je počivala državna uprava, ali su zato ministarstva prometa odnosno vojske i mornarice sve do 1941. godine primala najviše novca. Čapo, *Kraljevina čuvara*, 33.

²⁰ Vidi: Goran Miloradović, „Logori za izolaciju političkih protivnika na tlu Jugoslavije 1918.-2000“, *Istorija 20. veka* 38 (2020), 2: 115-125.

²¹ Goran Miloradović, *Karantin za ideje. Logori za izolaciju „sumnjivih elemenata“ u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919.-1922.* (Beograd, 2004).

²² Ivan Očak, *U borbi za ideje Oktobra: jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije* (Zagreb: Stvarnost, 1976); Isti, *Jugoslavenski oktobarci. Likovi i sudbine* (Zagreb, 1979); Isti, „Povratnici iz sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči Prvog kongresa SPJ(k)“, *Historijski zbornik* 26-27 (1974-1975), 1-26.

²³ Ovdje, između ostalih, treba istaknuti i autore poput Ferde Čulinovića i Miroslava Jovanovića, koji su istraživali utjecaj Oktobarske revolucije na stvaranje jugoslavenske države, kao i diplomatske odnose međuratne Jugoslavije i boljševičke Rusije: Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama* (Zagreb: IP 27. srpanj, 1957); Miroslav Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918.-1924“, *Tokovi istorije* 3 (1995).

Rad se, osim na sekundarnoj literaturi, temelji i na istraživanju nekoliko fondova i zbirki koji se nalaze u Državnom arhivu u Osijeku te Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Među istraženom građom nalazi se i ona pohranjena u fondu Kraljevskog sudbenog stola u Osijeku, Zbirci dokumenata radničkog pokreta i dr. Također, u radu je korišten i radnički te građanski tisak poput *Hrvatskog lista*, *Radničke riječi*, *Radničke straže* i sl.

U pogledu teorijsko-metodološkog pristupa primijenila sam komparativnu metodu, kao i teorijski koncept nizozemskoga istraživača T. A. van Dijka, koji je razvio model ideološkoga diskursa koji sadrži ukupno dvadeset sedam paradigmatičkih struktura unutar kojih se proučavaju ideološki/diskursni modeli određene skupine.²⁴ Van Dijkov model ideološkoga diskursa sadrži ukupno dvadeset sedam paradigmatičkih struktura unutar kojih se proučavaju ideološki/diskursni modeli određene skupine, a to su: opis aktera (*actor description*), autoritarnost (*authority*), toposi ograničavanja (*burden topos*), komparacija (*comparison*), konsenzualnost (*consensus*), kontrafaktičnost (*counterfactuals*), opovrgavanje (*disclaimers*), egzemplarnost (*example/ilustration*), generalizacija (*generalization*), impliciranje (*implication*), ironizacija (*irony*), leksikalizacija (*lexicalization*), metaforizacija (*metaphore*), negativna heteroprezentacija (*negativne other-presentation*), normativnost (*norm expression*), kvantifikacija (*number game*), polarizacija mi-oni (*polarization us-them*), pozitivna samoprezentacija (*positive self-presentation*), pretpostavljanje (*presupposition*), neodređenost (*vagueness*), viktimizacija (*victimization*), eufemizam (*euphemism*), uzdizanje vlastite nacije (*national self-glorification*), populističnost (*populism*), kategorizacija (*categorization*), činjeničnost (*evidentiality*) te hiperbolizacija (*hyperbole*). Potrebno je istaknuti kako vrlo često u ideološkome diskursu može doći do perpetuiranja određenih modela; to se najčešće događa prilikom analize negativne heteroprezentacije (*negativne other-presentation*) i njezina perpetuiranja s modelom toposa ograničavanja (*burden topos*).

Navedena se metoda primjenjuje prilikom analize političkog konteksta u okviru kojega je došlo do širenja ideje boljševizma, a onda i do njezinog suzbijanja. Što se tiče primjene diskursnih modela, ona proizlazi iz teza van Dijka, koji ističe da se ideologija nalazi u suodnosu s diskursom i politikom, što je vidljivo u pogledu djelovanja represivnih vlasti na slavonskoj mikro-radini. U tom pogledu posebna potreba analize diskursne razine proizlazi iz teza ruskoga filozofa Voloshinova,²⁵ koji je smatrao kako upravo diskurs čini iznimno važan dio epistemološkog narativa o ideologiji, odnosno kako bez

²⁴ T. A. van Dijk, „Politics, Ideology, and Discourse“, dostupno na: [http://www.discourses.org/OldArticles/ Politics,%20Ideology%20and%20Discourse.pdf](http://www.discourses.org/OldArticles/Politics,%20Ideology%20and%20Discourse.pdf), 20. X. 2016.

²⁵ V. Voloshinov je ruski filozof koji je među prvima analizirao uvjetovanost jezika i ideologije, u knjizi *Marxism and the Philosophy of Language*, koja je prvi puta objavljena 1929. godine.

znakova nema ideologije. Također, s obzirom na ranije navedeno, analizirat ću i praksu antiboljševičke politike koja se ponajviše očitovala u progonima i nadzorima, kao i u osnivanju antimarksističkih klubova, na čijim bi se sastancima nastojalo pobiti osnove postulate ideologije koja se širila iz Rusije.

S ciljem kreiranja konteksta razvoja ideja u slavonskom radničkom pokretu, nakratko ću se prvo osvrnuti na ideološki razvoj slavonskih radnika do kraja Prvog svjetskog rata.

Suzbijanje socijalističkih ideja u okviru radničkog pokreta do 1918. godine

Transferi ideja u okviru ovdašnjeg radničkog pokreta bili su prisutni još od 19. stoljeća, kada su ovdašnji radnici svoj ideološki svjetonazor razvijali pod utjecajem austrijskih i mađarskih radnika. Naime, putem različitih programskih tekstova, pamfleta i ostalog materijala ideje vezane uz socijaldemokraciju dopirale su do slavonskog radništva. U okviru navedenog, Josip Cazi također navodi povezanost osječkih radnika s vodstvom austrijskih socijalista, koja je neprekidno trajala od 1868. godine.²⁶ Navedeni se utjecaj ponajprije očituje u radu radničkih skupština s kraja 19. stoljeća, na kojima su radnici, pod utjecajem austrijskog radništva,²⁷ zagovarali politiku socijaldemokracije nasuprot *politici toljaga*, referirajući se pri tome na anarhističke tendencije koje su se pojavile u okviru Prve internacionale (1864.-1876.) među talijanskim i dijelom austrijskim radnicima.²⁸ Ovo je jedan od razloga i za tvrdnju Matka Globačnika kako je teško razumjeti povijest hrvatske socijaldemokracije bez poznavanja najrazvijenijih socijaldemokracija, poput njemačke i austrijske, u koje su se hrvatski socijaldemokrati ugledali.²⁹

O idejnom formiranju slavonskih radnika također govori i činjenica da je jedan od osječkih radnika još početkom 1895. godine pozvao sve radnice i radnike da se pridruže Drugoj internacionali jer je to „jedina stranka koja

²⁶ Josip Cazi, *Radnički pokret Hrvatske 1860.-1895.* (Beograd, 1962), 30.

²⁷ Ovaj je utjecaj među ondašnjim radnicima posebno bio vidljiv u smislu da je na svom osnivačkom kongresu 1894. godine Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (SDSHS) kao svoj privremeni program prihvatila Hainfeldski program austrijskih socijaldemokrata. Cazi, *Radnički pokret Hrvatske 1860.-1895.*, 80.

²⁸ Ana Rajković, „Utjecaj austrijske socijaldemokracije u kontekstu razvoja radničkog pokreta na području Slavonije na prijelazu 19. u 20. stoljeće“, *DG Jahrbuch. Godišnjak njemačke zajednice* 22 (2015), 219-237.

²⁹ Matko Globačnik, *Hrvatska socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu. U procijepu između marksističkih načela i politike Centralnih sila* (Zagreb, 2018), 11.

traži veću pravdu, ne obazirući se pri tome ni lijevo ni desno“.³⁰ Na istoj je skupštini potvrđeno i odstupanje od ideja anarhizma, u govoru poznatog osječkog radnika Dragutina Frauenheima, koji je tom prilikom rekao da slavonski radnici neće ništa postići „čulom ili puškom“ jer je grijeh ubiti svoga brata.³¹ Vrlo jasno idejno određenje, u smislu pristajanja uz socijaldemokraciju kao vodeću ideologiju radništva, dano je i na jednoj od idućih skupština, na kojoj je također istaknuto da se radnički ciljevi neće postići „krvavom revolucijom“, nego „duševnom i organiziranom borbom“.³²

S ciljem dokidanja transfera ovih ideja vlasti su počele razvijati represivni državni aparat koji je suzbijao, kako ih u svojim spisima naziva, „pogubne ideje“ koje su se osim među radništvom širile i među ostalim dijelovima stanovništva, poput seljaštva i vojske, ali i činovništva. Naime, gradske su vlasti u Osijeku zabilježile da je na navedenoj radničkoj skupštini na kojoj je govorio Frauenheim bilo prisutno 40 seljaka, koje je govornik posebno pozdravio.³³ Također, prema spisima državnih organa, vidljivo je i da je među vojskom, tj. domobranima došlo do širenja ovih ideja, pa su osječke gradske vlasti napravile popis domobrana koji su imali „veze sa socijal demokratskim i anarhističkim nastojanjima“.³⁴

Ovo je dodatno stvorilo potrebu kreiranja represivnih metoda, od kojih će se neke, poput progna, nastaviti primjenjivati i u međuratnom razdoblju. U ovom su periodu vlasti najčešće za propagiranje ideja vezanih uz potrebu sindikalnog organiziranja, održavanja radničkih skupština i sličnih aktivnosti primjenjivale kaznu progona iz mjesta stanovanja. Tako su između ostalih iz Osijeka prognani Dragutin Spehn, Antun Schmidt, koji je označen kao jedan od kolovođa osječkog radničkog pokreta, zatim Martin Elmauer te Franjo Tierling zbog agitacije koju su provodili prije svega među seljacima.³⁵ Ovakvi su se postupci najčešće pravdali interesom mira i poretka na određenom području, kao što je to bilo i u slučaju izгона „duše osječkih socijalista“ Dragutina Spehna.³⁶

³⁰ HR-DAOS-10, kut. 5753a, izvješće Gradskog poglavarstva u Osijeku o radničkoj skupštini održanoj 1. V. 1895.

³¹ Isto.

³² HR-DAOS-10, kut. 5753a, izvješće Gradskog poglavarstva u Osijeku o radničkoj skupštini održanoj 28. IV. 1895.

³³ HR-DAOS-10, kut. 5753a, izvješće Gradskog poglavarstva u Osijeku o radničkoj skupštini održanoj 1. V. 1895.

³⁴ HR-DAOS-10, kut. 5753a, dopis bana Khuena Hédervarya o širenju socijalizma među vojnicima, 13. III. 1895.

³⁵ HR-DAOS-10, članak iz *Slobode*.

³⁶ HR-DAOS-10, kut. 5753a, dopis velikoga župana Teodora Pejačevića Khuenu Hédervaryju, 17. VII. 1895.

Isto tako, vlasti su često zapljenjivale novine koje su dolazile iz Mađarske. Tako je sredinom veljače 1895. godine zaplijenjeno 30 brojeva lista *Volksstimme* te 4 broja novina *Népszava*, a u dokumentima se također navodi i zapljena socijaldemokratskog časopisa *An das arbeiten Volk*.³⁷ Ove su novine, kao što je to bilo u slučaju *Volksstimmea*, potom uništavane pod optužbom da svojim sadržajem nastoje razdražiti na „mržnju proti oblastima i pojedinim organima vlade“.³⁸ Kako bi dodatno spriječili ideološki razvoj slavonskog radničkog pokreta, ovdašnje su vlasti izradile i popis osoba s njihovim adresama na koje su primale ove novine.

U prilog tezi da su vlasti razvile mrežu sustava suzbijanja prodora socijalističkih ideja među radništvo svjedoči i postojanje svojevrstnih policijskih datoteka sumnjivih osoba te istaknutih radničkih vođa poput Vilima Bukšega ili Vitomira Koraća. Tako se za prvog navodi da na desnoj ruci pod malim prstom ima crveni mladež, a za drugoga da kada hoda „vuče za sobom nogu i njiše se“.³⁹ Ovdje je zanimljivo napomenuti da su vlasti čak, u slučaju istaknutog socijalista Vase Pelagića, u tjeratici napisale da najviše voli jesti „mlijeko i kuhana jaja“.⁴⁰

Vlast je posebnu pažnju poklonila suzbijanju anarhističkih ideja. Tako je krajem 1902. godine došlo do velikog progona anarhista u Švicarskoj i Njemačkoj, pa su ovdašnji lokalni represivni organi primili banski dopis u kojemu se navode anarhisti na koje treba „posebno pripaziti“. Jedan dopis sadrži opis „anarkista Trajana Perazzini-a i Franje Sarasate-a, izgnanih u posljednje vreme iz Njemačke“.⁴¹ U dopisu se nadalje navodi kako se protiv istih ima odrediti svestrana potraga te o eventualnom pozitivnom uspjehu odmah izvijestiti nadležne organe. U dopisu se također navodi da Perazzini ima plave brkove, okruglo i zdravo lice te na desnom oku brazgotinu. Kako bi redarstveni organi lakše prepoznali i Sarasate-a, navodi se kako mu je kosa plava, dok na desnoj strani ima nakrivljen nos, kao i tetovažu koja sadrži crvenkasto-plavo tetovirano srce, sidro i križ. Prema opisu, Sarasate također ima brazgotinu iza lijevog uha.⁴²

³⁷ HR-DAOS-6, kut. 5753a, izvještaj Gradskog poglavarstva, 18. II. 1895.

³⁸ HR-DAOS-6, kut. 6, odluka Kr. sudbenog stola o uništenju *Volksstimmea*, 4. VII. 1903.

³⁹ HR-DAOS-6, kut. 4, dopis upućen osječkom gradonačelniku Konstantinu Graffu, 12. IX. 1903.

⁴⁰ HR-DAOS-6, kut. 6, tjeratica radi zločinstva veleizdaje i zločinstva smetanja javnog mira, 27. IV. 1880.

⁴¹ HR-DAOS-6, kut. 4, osobni opisi anarhista, 3. XII. 1902.

⁴² Ana Rajković, *Širenje bludnih ideja u Slavoniji. Pojava anarhističkih ideja u radničkom pokretu Slavonije* (Zagreb, 2016), 36-37.

Jačanje represivnog okvira, odnosno njegov daljnji razvoj u smislu suzbijanja ideja vezanih uz radničkih pokret dodatno se institucionalizirao u međuratnom razdoblju, odnosno, kako to naziva Philipp Blom, vremenu rivalskih snova, referirajući se pri tome na ideološke prijepore socijalizma i fašizma.⁴³

Vrijeme rivalskih snova

Blom ističe kako nikada, zapravo još od Tridesetogodišnjeg rata, vjerovanja nisu bila tako životno važna i smrtonosna kao u razdoblju između dva svjetskih ratova.⁴⁴ Na sličnom je tragu i Kershaw kada ističe borbu među idejama kao jednu od temeljnih karakteristika ovog vremena, pa navodi kako je u periodu između dvaju svjetskih ratova došlo do borbe između onoga što on naziva „bučnim nacionalizmom“, socijaldemokracije, komunizma i liberalne demokracije.⁴⁵

Jedna od borbi koje su se vodile na ideološkom planu svakako je bila i ona protiv „ruskog stanja“, kako se mimikrijski nazivao boljševizam, marksizam te komunizam. Antisovjetska kampanja, kako to naziva Kershaw, bila je na vrhuncu 1919. godine.⁴⁶ Dominantni razlog borbe protiv boljševizma predstavljalo je, između ostaloga, rušenje kapitalističkog poretka te zagovaranje revolucionarnog prevrata. Ovo se temeljilo na Lenjinovom teorijskom djelovanju, prema kojemu „smena buržoaske države proleterskom nemoguća je bez nasilne revolucije“.⁴⁷ Zbog navedenog su zemlje Zapadne Europe, pogotovo nakon događanja u Njemačkoj i Mađarskoj, kao i vala štrajkova koji

⁴³ Philipp Blom, *Rastrgane godine 1918.-1938.* (Zagreb, 2017), 68.

⁴⁴ Isto, 68.

⁴⁵ Ian Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.-1949.* (Zagreb, 2017), 4. 99. U prilog tezi da ovaj period predstavlja vrlo intenzivno ideološko razdoblje, važno je istaknuti i činjenicu da je to vrlo često podrazumijevalo i borbu između uvjetno rečeno istih struja. Ovo posebno vrijedi za ideologiju radničkog pokreta u smislu antagonističkih odnosa između komunista i socijaldemokrata, koji su sve do 1935. godine predstavljali ideološke protivnike, ponajprije u pogledu nekih temeljnih teorijskih postulata, poput diktature proletarijata, odnosa prema revoluciji, ulozi sindikata i sl. Navedeno je posebno vidljivo u okvirima njemačkoga međuratnoga radničkoga pokreta, što pokazuje i njemačka povjesničarka Eva Rosenhaft u knjizi *Beating the Fascist? The German Communists and Political Violence 1919.-1933.*, u kojoj analizira odnos između revolucionarne i socijaldemokratske struje u okvirima njemačkoga međuratnoga radničkoga pokreta, koji posebno ilustrira stav Scheidemanna, koji je, prema ovoj autorici, poput kuge izbjegavao spominjanje socijalističke revolucije. Eva Rosenhaft, *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-1933* (Cambridge, 2008), 1.

⁴⁶ Kershaw, *Do pakla i natrag*, 115.

⁴⁷ Vladimir I. Lenjin, *Država i revolucija*, dostupno na: <https://www.marxists.org/srps/hrva/biblioteka/lenjin/1917/09/drzava-revolucija/ch01.htm>, 22. XI. 2017.

je započeo još 1917. godine, itekako postale svjesne opasnosti koja je prijetila, a za koju Kershaw smatra da je uglavnom bila neopravdana. Stoga su ideje koje su dolazile s Istoka silno zabrinule ostatak pobijeđene Europe.⁴⁸ Drugim riječima, kako to navodi Gerwarth, suvremenici su, posebno u Francuskoj i Velikoj Britaniji, bili „opsjednuti prijetnjom boljševičke zaraze“.⁴⁹ Stoga je došlo do protjerivanja svih onih za koje su sumnjalo da bi mogli podupirati novu rusku vlast. Veliku opasnost u širenju ovih ideja predstavljali su i boljševički agitatori koji su dolazili na Zapad, u zemlje poput Austrije, o čemu svjedoči i vijest objavljena u osječkim *Radničkim novinama*, prema kojoj je u Beč početkom 1919. stiglo dvadeset boljševičkih agitatora s namjerom organiziranja boljševičkog pokreta.⁵⁰ U Sjedinjenim Američkim Državama, u vremenu nazvanom „crveni strah“ (*Red Scare*) također je došlo do progona sumnjivih osoba, među kojima je bila i poznata anarhistkinja Emma Goldman.⁵¹

Ovaj se „psihološki efekt“, kako ga naziva Ivana Dobrivojević,⁵² prelio i na područje Kraljevine SHS, u kojoj je također došlo do progona osoba koje su sumnjčilo da su simpatizeri komunizma odnosno boljševizma, ali i do vala štrajkova, što je korespondiralo s događanjima u ostatku Europe, kao i do poznatih događanja pod nazivom afera Diamantstein (1919.).⁵³ Na tragu navednog potvrđuje se teza Nikole Petrovića, koji je u članku „Velika oktobarska socijalistička revolucija i stvaranje jugoslavenske države“ naveo da je pobjeda Oktobarske revolucije unijela sasvim novi element u doduše spontanu i neorganiziranu borbu potlačenih južnoslavenskih naroda Monarhije.⁵⁴ Novi element o kojemu Petrović piše posebno je bio vidljiv u pojavi zelenog kadra, pobuna u ratnoj mornarici, utjecaju zbivanja u Mađarskoj i sl. O tome piše i Miroslav Jovanović kada navodi da je strah od revolucije u Jugoslaviji bio dodatno pojačan revolucijom u Mađarskoj, kao i pokušajima uspostavljanja, između ostaloga, i sovjetske republike u Labinu,⁵⁵ ali i u Baranji.⁵⁶ Iako

⁴⁸ Gerwarth, *Pobijeđeni*, 31.

⁴⁹ Isto, 144.

⁵⁰ „Pregled događanja“, *Radničke novine. Socijalističko glasilo* (Osijek), god. II, br. 3. (16. I. 1919).

⁵¹ Opširnije u: Emma Goldman, *My Disillusionment in Russia* (Zagreb, Što čitaš?, 2017.), 31-35.

⁵² Dobrivojević, *Državna represija*, 256-257.

⁵³ Opširnije u: Ivan Očak, *Afera Diamantstein: prvi antikomunistički proces u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca* (Zagreb, 1988).

⁵⁴ Petrović, „Velika oktobarska socijalistička revolucija i stvaranje jugoslavenske države“, 417-430.

⁵⁵ Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918.-1924.“, 93-126.

⁵⁶ Usp. Vujica Kovačev, „Organizacija mađarskih komunista-emigranta iz Baranje u Jugoslaviji 1921.-1922.“, *Prilozi za istoriju socijalizma* 10 (1976), 325-366; Enike Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918.-1947.* (Novi Sad, 2010).

se radi o događanjima koja se nisu odvijala na teritoriju koji je bio u sastavu Kraljevine SHS, treba svakako uzeti u obzir činjenicu da su se vijesti o događanjima diljem Europe, pogotovo kada je u pitanju boljševizam, vrlo brzo širile. O tome nam svjedoči niz članka u ovdašnjim radničkim novinama, koje su imale posebne rubrike nazvane „Događanja u Rusiji“, kao i činjenica da su pri ideološkom formiranju radničkog pokreta još u 19. stoljeću veliku ulogu imale ideje koje su se razvijale u Ugarskoj, Italiji te Austriji. Isto tako, veliki utjecaj na formiranje radničkog pokreta, pogotovo u smislu širenja boljševizma, itekako su imala događanja u ostalim državama, o čemu svjedoči i Lavoslav Kraus kada u svojim sjećanjima piše da je proglašenjem Mađarske Sovjetske Republike ovdašnje radništvo dobilo „posve određeni cilj“.⁵⁷ Zbog toga su vlasti pratile zbivanja diljem Europe, shvaćajući da zbivanja u njemačkom, talijanskom i ostalim radničkim pokretima imaju veliki utjecaj na događanja u Kraljevini SHS, a pogotovo kada su u pitanju, uvjetno rečeno, uspostave radničkih država, koliko god one provizorne bile.

Na tom tragu, baš kao i u ostatku Europe, došlo je do stvaranja anti-boljševičke politike, koja se manifestirala već 29. listopada 1918. godine na zasjedanju Sabora u Zagrebu prilikom raskidanja državno-pravnih veza s Monarhijom. Tada je, naime, Bogdan Medaković istaknuo da onaj „tko danas radi, ono što se radilo u Rusiji (...) kalja obraz svom narodu“ te ugrožava njegovu budućnost.⁵⁸ Ovo možemo interpretirati kao uvod u odluku tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribičevića, iz prve polovice 1919. godine, prema kojoj je bilo zabranjeno svako okupljanje na teritoriju Kraljevine, iz, kako prenosi jedno radničko glasilo, „navodno straha pred boljševicima“,⁵⁹ ali i radi suzbijanja utjecaja zelenog kadra. Ovo nije dovelo do prestanka pokušaja širenja komunističkih ideja. Tako su novine sredinom 1919. godine prenosile vijesti o tome kako je utvrđeno da se „aeroplanima preko demarkacione linije“ iz Mađarske unose primjerci *Crvene zastave*, kao i različiti pamfleti s natpisima poput: *tko su boljševici; radnici, vojnici seljaci; drugovi radnici* i sl.⁶⁰ Ipak, kako navodi Ivana Dobrivojević, strah od širenja komunizma, pogotovo u razdoblju nakon proglašenja diktature 1929. godine, bio je uglavnom neosnovan i gotovo paranoičan, ako se uzme u obzir stvarna snaga Partije.⁶¹

⁵⁷ HR-DAOS-1182, kut. 16, rukopis teksta „O dvjema manifestacijama ‘odjeka Oktobra’ u Slavoniji“ Lavoslava Krausa.

⁵⁸ Čulinović, *Odjeci Oktobra*, 92.

⁵⁹ „Strah pred boljševicima“, *Radnička straža. Socijalističko glasilo radničke partije Jugoslavije* (Vukovar), god. I, br. 3, (18. V. 1919).

⁶⁰ „Boljševička propaganda u državi SHS“, *Hrvatski list* (Osijek), god. XVIII, br. 106 (7. VI. 1919).

⁶¹ Dobrivojević, *Državna represija*, 153.

Ove su ideje predstavljene kao „kuga“ koju treba očistiti da „ne okuži čisti zrak slobode“,⁶² dok su svi za koje se pretpostavljao da su bliski ovim idejama stavljeni pod strogi policijski nadzor. U okviru navedenog došlo je do kreiranja antiboljševičke propagande koja je dekonstruirala narativ o Rusiji, a što je predstavljalo iznimno važan alat u suzbijanju ideja Oktobarske revolucije, kao i same teze o Rusiji kao obećanoj radničkoj zemlji.

Događanja u Slavoniji, kako je i ranije navedeno, korespondirala su s onim što se događalo u ostatku Europe. Sukladno tomu, 1919. godine uslijedio je val štrajkova, koji je na području Slavonije započeo već 1918. godine, kada je 85 radnica tvornice krpa Krauss stupilo u štrajk, zahtijevajući povećanje plaće za jednu krunu.⁶³ Usporedo s ovim, odvijao se štrajk radnika i u tvornici kandita „Kaiser i Starck“, gdje su radnici zahtijevali povećanje plaće od 50 %. Također, održavali su se i protesti protiv skupoće u gradovima poput Osijeka, Slavenskog Broda, Vukovara i dr. Veliku ulogu u ovome u Vukovaru imalo je radničko glasilo *Radnička straža*, koja je upozoravala da je položaj proleterske klase postao nesnosan, jer je narod prepušten na milost i nemilost lihve i korupcije koja ga „sistemske ubija i koja ga hoće posve zatući“.⁶⁴

Sve navedeno rezultiralo je vrlo izraženim strahom od širenja boljševizma, koji se očitavao i u najprizemnijim situacijama, poput one iz okolice Vukovara, gdje su dvojica stranaca otvorila trgovinu u kojoj se prodavala roba u pola cijena uz predočenje „socijalističke iskaznice“. Ovo je bilo sumnjivo tamošnjoj kotarskoj oblasti, koja je posumnjala da je ovo jedan od oblika propagiranja boljševičkih ideja. Stoga je vukovarska *Radnička straža* u članku pod nazivom „Novi način širenja boljševizma“ uputila pitanje vlastima „zar se jeftinim cijenama širi boljševizam“, aludirajući time, prilično prizemno, na činjenicu da je ponuda jeftinijih prehrambenih proizvoda samo jedan od načina na koji se ljude nastoji približiti boljševičkoj ideji. Iako za sada ne postoje podaci o tome je li se radilo o nekom suptilnom obliku ideološkog propagiranja, ovaj primjer jasno pokazuje u kolikoj je mjeri vladao strah od boljševičkih ideja.

Ideje boljševizma u Slavoniju su dolazile uglavnom iz Mađarske, posebno nakon dolaska komunista na vlast, što je itekako utjecalo na ovdašnje radništvo. Stoga se i ovdje potrebno osvrnuti na prethodno naveden Krausov zapis u kojemu on navodi da je uspostava Mađarske Sovjetske Republike imala veliki utjecaj na pokušaje podizanja revolucije i stvaranje Sovjetske Jugoslavije.⁶⁵

⁶² Čulinović, *Odjeci Oktobra*, 92.

⁶³ „Tvornica krpa“, *Radničke novine*, god. I, br. 10 (24. X. 1918).

⁶⁴ „Protiv skupoće“, *Radnička straža*, god. I, br. 15 (12. X. 1919).

⁶⁵ HR-DAOS-1182, kut. 16, rukopis teksta „O dvjema manifestacijama ‘odjeka Oktobra’ u Slavoniji“ Lavoslava Krausa.

Sam Kraus svjedoči pak kako je njegovo iskustvo, odnosno boravak u Mađarskoj, tih dana itekako utjecalo na njegov ideološki razvoj, pa navodi: „sjećam se onih utopističkih plakata na zidovima tadašnjeg ministarstva narodne odbrane s natpisima *Ne želim da vidim vojnika* koji je valjda mislio da vojske više neće trebati, što se brzo pokazalo utopijom“.⁶⁶ Također ističe kako je na zidovima bilo mnogo i boljševičkih plakata koji su tražili stvaranje sovjetske Mađarske i savez s Rusijom.

Upravo su povratnici iz Rusije koji su se za vrijeme Kuna našli u Mađarskoj činili, iz perspektive državnih organa, potencijalne i opasne antidržavne elemente u smislu njihovog propagiranja ideja boljševizma. Mnogi od njih pronalazili su različite oblike djelovanja u okviru kojih su propagirali politiku koju su boljševici provodili u Rusiji.

Načini širenja boljševičkih ideja

Ideološki razvoj ovdašnjeg radništva u smislu prihvaćanja ideja ruske revolucije razvijao se u nekoliko okvira. Prvi, te svakako najintenzivniji je onaj koji su provodili povratnici iz Rusije, tj. bivši pripadnici austrougarske vojske koji su tijekom rata boravili u ruskom zarobljeništvu. Ovo se očitovalo i u širem europskom kontekstu jer je većina poslijeratnih komunista u europskim zemljama, poput Béla Kuna, svoje ideološke stavove formirala upravo u Rusiji. Sukladno tomu, jugoslavenske su vlasti ove pojedince smatrale svojevrsnim kotačem zamašnjakom nastojanja da se ideološki inficira⁶⁷ domaće radništvo. Jedan od glavnih mehanizama suzbijanja njihovog ideološkog djelovanja bio je strogi nadzor nad njihovom djelatnošću nakon povratka u zemlju.

O priljevu „jugoslavenskih Rusa“ svjedoči i pisanje osječkog *Juga*, koji navodi da se tijekom 1918. godine vratio veliki broj ljudi iz ruske revolucije. U broju od 30. ožujka 1918. godine navedene novine donose sljedeću vijest: „Iz ruskog zarobljeništvu vratilo se do sada već u Osijek svojoj pukovniji br. 76 preko 1000 zarobljenika i 10 časnika“.⁶⁸ Oni su, kako navodi Očak, vjerovali u pobjedu sovjetske revolucije, pa su u svakom, pa i najmanjem istupanju proletarijata, u svakoj buni i pokretu u raznim zemljama vidjeli početak svjetske revolucije.⁶⁹ Na tragu navedenog vidljivo je da je dolazilo do jačanja

⁶⁶ HR-DAOS-1182, kut. 6, rukopis o zbivanjima u Mađarskoj Sovjetskoj Republici.

⁶⁷ Ovo je bio standardni termin koji su vlasti koristile za širenje ideja iz Rusije.

⁶⁸ HR-DAOS-2103, kut. 9, prijepis članka iz *Juga* „Iz ruskog zarobljeništvu“, 30. III. 1918; Ana Rajković, „Dokumenti o aktivnostima državnih vlasti pri suzbijanju širenja boljševičkih ideja na području Slavonije i Srijema (1918.-1922.)“, *Scrinia Slavonica* 20 (2020), 481-504.

⁶⁹ Očak, *U borbi za ideje Oktobra*, 99.

„političke svijesti“ među njima, prije svega putem štampe, partijskih škola i sl. Cilj toga ideološkog rada bio je da se ove zarobljenike „pripremi da shvate i osmisle sve ono što su vidjeli u Sovjetskog Rusiji“. ⁷⁰ Drugim riječima, trebalo ih je uvjeriti da je u njihovoj domovini moguć bolji život jedino u okviru proleterske revolucije prema uzoru na ruski proletarijat. ⁷¹ Stoga ne treba čuditi činjenica da su vlasti nad ovim pojedincima provodile strogi nadzor na cijelom jugoslavenskom teritoriju, ⁷² pa tako i na području Slavonije. O nepovjerenju prema ovim pojedincima svjedoči i okružnica iz veljače 1917. godine u kojoj se navodi kako su se pojavile vijesti o tome da bi ratni zarobljenici, odnosno povratnici iz Rusije, u slučaju da budu uključeni u žetvu kao radnici, mogli zapaliti usjeve. ⁷³

Kao što je vidljivo, opasnost od *oktobaraca* bila je shvaćena iznimno ozbiljno. Tako je Gradskome poglavarstvu u Osijeku stigla zamolba od 28. domobranskog bataljuna, još sredinom lipnja 1918. godine, da se „budnim okom“ promatraju osobe pridošle iz ruskoga zarobljeništva te da se pazi na svako njihovo „sumnjivo ponašanje, huškanje i buntovanje“, kao i da se takvo ponašanje prijavi najbližoj oružničkoj postaji i navedenome zapovjedništvu. ⁷⁴ U prilog tezi da su povratnici itekako imali određene intencije u smislu pokušaja rušenja jugoslavenske vlasti govori i izjava jednoga povratnika iz Rusije koji je rekao kako se vratio sa zadatkom iz Rusije da pripremi revoluciju u Jugoslaviji. ⁷⁵ O djelovanju ovih povratnika svjedoči i članak objavljen u *Radničkim novinama*, u kojem se navodi: „Kod nas ima boljševika, što su se vratili iz Rusije, iz zarobljeništva, ima ih najviše među radnicima i seljacima i oni živo agitiraju.“ ⁷⁶

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² O tome, između ostalog, svjedoči i dopis iz 1929. godine o potrebi nadzora na području Dubrovačke oblasti nad „komunističkim agitatorom“ Cvjetkom Čelanom, koji je u Rusiji zajedno s Đurom Đakovićem boravio četiri godine. Kako bi se vlastima olakšao nadzor, u raznim dopisima, baš kao i s kraja 19. stoljeća, navodili su se detaljni prikazi fizionomije, pa se tako za Čelana navodi da je visok, slabe tjelesne konstrukcije, crvenog lica i da „kada govori malko tepa“. HR-HDA-1359., kut. 11, telefonska depeša velikom županu Dubrovačke oblasti, 23. VII. 1929.

⁷³ HR-HDA-1363, kut. 2, okružnica o djelovanju ruskih zarobljenika, 24. II. 1917.

⁷⁴ HR-DAOS-2103, kut. 29, dopis Kr. ug. 28. domobranskoga dokomandnoga bataljuna, 21. VI. 1918.

⁷⁵ Očak, *Jugoslaveni u Oktobarskoj revoluciji*, 38. Potrebno je istaknuti kako su, osim ovih povratnika, iz Rusije također dolazili i „bijeli“, emigranti, koji su se protivili boljševičkoj vlasti. Usp. Tatjana Melnik, „Emigranti iz Rusije između dva svjetska rata na području Slavenskog Broda“, *Prilozi za povijest Broda i okolice*, 3 (2017), 141-191.

⁷⁶ „Boljševici o boljševizmu“, *Radničke novine*, god. II, br. 6 (6. II. 1919).

Inače, o povratnicima su tadašnje novine naveliko pisale, ističući kako „ruski povratnici nisu (...) tako bezazleni“⁷⁷ jer se u vojsci počinju javljati revolucionarne ideje pod njihovim utjecajem. Sve je ovo utjecalo na stvaranje iznimno represivnih oblika borbe protiv ideja boljševizma, od kreiranja diskursnih mehanizma do direktnog podupiranja ruske opozicije te protjerivanja pristaša „ruskog stanja“, kako se često tada referiralo na boljševizam.

Štampa je bila izrazito moćno sredstvo u širenju boljševičkih ideja, posebno u razdoblju neposredno nakon Prvog svjetskog rata, kada su komunistička glasila poput vukovarske *Radničke straže* ili osječkih *Radničkih novina* donosila vijesti o „naprednim idejama“ koje su se uvodile u Rusiji. Tako su tiskovine donosile vijest o tome da Rusija predstavlja revolucionarni put, naglašavajući da socijalna revolucija znači uskrs socijalnog idola.⁷⁸

Među onima koji su dolazili iz Rusije bio je i određeni broj Rusa koji su također radili na komunističkoj propagandi. Naime, bilo je pokušaja „ubacivanja na teritorij Kraljevine boljševičkih agenata i propagatora“ čiji je zadatak trebao biti pripremanje terena za izbijanje planirane svjetske revolucije.⁷⁹ Zbog toga je Kr. redarstveno povjereništvo još u kolovozu 1921. vršilo potrage za ovim zarobljenicima i došljacima. Tom je prilikom došlo do procesa protiv 35-godišnjeg Nikole Vorotnikova, uhićenog u Osijeku pod sumnjom za komunističku agitaciju. Prema dopisu osječkih vlasti upućenom vladi, tijekom premetačine njegovog stana pronađen je „nagoreni pismeni sastavak, odnosno prijepis iz novina ‘Petrogradska Pravda’, u kojem se agitira za sovjetsku vladu i poručuje kako se moraju organizirati seljaci i radnici da se poluči ostvarenje sovjetske vlade“.⁸⁰ Prema izvještaju gradskih vlasti u Osijeku, sredinom je rujna Vorotnikov predan komesaru željezničke policije u Belom Manastiru „sa zamolbom da ga se preko granice naše teritorije prebaciti dade“,⁸¹ nakon čega mu se gubi svaki trag. O ovakvom obliku transfera ideja svjedoči i izvještaj komesara policije iz Donjeg Miholjca koji je upućen Odeležju za državnu zaštitu, u kojemu se navodi kako je iz pouzdanih izvora došla obavijest o tome da potporučnik ruske vojske Mihail Josifovič Kiričenko prima pisma iz Rusije te da je u „službi boljševika“. Također se navodi njegov detaljni fizički opis, pa se ističe da je srednjeg rasta, crne začesljane kose te da ima guste „sastavljene obrve“, dok mu je lice jako „mršavo sa ispalim jagodi-

⁷⁷ HR-DAOS-2103, kut. 19, prijepis članka iz *Juga*, nema naslova, 30. III. 1918.

⁷⁸ „Crveni Uskrs“, *Radnička riječ* (Osijek), god. I, br. 15 (1. IV. 1920).

⁷⁹ Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918.-1924.“, 93-126.

⁸⁰ HR-DAOS-2103, kut. 16, dopis Kr. redarstvenog povjereništva za grad Osijek upućen Predsjedništvu kr. hrv. slav. zemaljske vlade u Zagrebu, 29. VIII. 1921.

⁸¹ HR-DAOS-2103, kut. 16, dopis Kr. redarstvenog povjereništva za grad Osijek upućen Predsjedništvu kr. pokrajinske vlade u Zagrebu, 18. IX. 1921.

cama i velikim naborima“. Nadalje se navodi da je potrebno osigurati potragu za navedenim, kao i to da se treba provesti pretres i saslušanje.⁸²

Osim iz Rusije, ideje boljševizma u Slavoniju su posredno stizale iz Mađarske, i to prije svega djelovanjem jugoslavenske grupe u okviru Međunarodne komunističke federacije,⁸³ koju su predvodili Ivan Matuzović i Lazar Vukićević. Među njezinim pripadnicima bio je i Osječanin Franjo Drobnik, koji je upravo nakon uspostave sovjetskog modela vlasti u Mađarskoj dobio zadatak da se iz Osijeka uputi u Peštu kako bi od Béle Kuna tražio novac za potrebe partijske organizacije. Sukladno njegovome ilegalnom djelovanju, a zbog „boljševičkog agitiranja“, ovdašnje su vlasti već u listopadu 1919. godine za Drobnikom te njegovim bratom Hugom raspisali potragu, naglasivši kako su obojica bili u ruskom zarobljeništvu.⁸⁴ Prema izvještaju Osječkoga redarstvenog povjereništva iz 1921. godine, potraga nije dala rezultate.⁸⁵ Iste je godine ponovno proveden pretres njihova stana u Strossmayerovoj ulici br. 131. U policijskom se izvještaju navodi da su tom prilikom pronađene dvije fotografije Huga i Franje Drobnika.⁸⁶ Tada su saslušani i njihovi roditelji, Franjo i Ana Drobnik, koji su izjavili da su ih „njihovi sinovi u mjesecu svibnju 1919. prije nego su otišli od kuće izvijestili da idu u Njemačku i da otada nemaju nikada glasa od njih“, dok su pak susjedi izjavili kako otac Franjo „često puta plače i jadikuje za sinovima za koje ne zna gdje se nalaze“.⁸⁷

Inače, Drobnik je u ovom periodu najviše djelovao u Osijeku, gdje su se komunisti već polako počelo okupljati. „Iz policijskih se materijala vidi da je sastajalište te organizacije bilo kod nekog Kiša, da je ona imala skladište za ilegalnu literaturu i dobro razvijenu ilegalnu tehniku, pa i originalan službeni pečat za krivotvorenje putnih isprava“, piše Očak.⁸⁸

Kako je ranije navedeno, zbivanja u Mađarskoj itekako su imala utjecaja na slavonski prostor, u smislu da su se mnogi, poput Krausa, nakon događaja u susjednoj državi počeli uključivati u radnički pokret. Tako je spomenuti

⁸² HR-DAOS-123, kut 2397, dopis Odeljenja za državnu zaštitu, 15. I. 1924.

⁸³ Usp: Ivan Očak, „Iz povijesti jugoslavenske emigracije u SSSR-u između dva rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 16 (1983), 109-138.

⁸⁴ HR-DAOS-2103, kut. 45, dopis Kr. velikog župana županije virovitičke i slob. i kr. grada Osijeka, 16. X. 1919.

⁸⁵ HR-DAOS-2103, kut. 45, izvještaj Kr. redarstvenog povjereništva za grad Osijek o pretresu stana Huga i Franje Drobnika, upućeno velikom županu virovitičke županije i grada Osijeka Jovanu Božiću, 16. IX. 1921.

⁸⁶ HR-DAOS, kut. 45, izvještaj Kr. redarstvenog povjereništva za grad Osijek o pretresu stana Huga i Franje Drobnika, upućeno velikom županu virovitičke županije i grada Osijeka Jovanu Božiću, 16. IX. 1921.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Očak, „Povratnici iz sovjetske Rusije“, 1-26.

Kraus prvo počeo zalaziti u Radničku štampariju, smještenu u Gundulićevoj ulici, te je s vremenom postao jedan od vodećih komunista, objavljujući, između ostalog, niz članaka i u *Radničkim novinama*. Sukladno tomu, u svojim memoarskim zapisima piše kako je počeo direktno sudjelovati u radničkom pokretu 1918/1919. godine.⁸⁹ Posebno ističe kako se ideološki razvio pod utjecajem „martovske i oktobarske revolucije“, koje su okrenule njegovo „dotadašnje nacionalno-liberalno gledanje na svijet u pravcu socijalizma“.⁹⁰

Kao reakciju na ovakvo djelovanje povratnika, ali i doseljenih Rusa, vlasti su razvile različite oblike sprečavanja ideološke propagande, koja se, između ostalog, temeljila na uzajamnoj povezanosti diskursa i ideologije.

Mehanizmi antiboljševizma

Kako je i ranije navedeno, načini borbe protiv širenja boljševizma manifestirali su se vrlo jasnim diskurzivnim mehanizmima, zatim u podupiranju ruske emigracije, prije svega generala Vrangela i njegovih trupa koje su se našle na području Banata⁹¹ i Slavonije,⁹² te naposljetku primjenom različitih oblika represije, poput izгона, nadzora i karantene. Motivi ovakvih djelovanja bili su različiti, od toga da se širenje boljševizma pokušalo spriječiti jer je on u sebi sadržavao ideju o rušenju postojećeg društveno-političkog poretka do toga da ga se željelo spriječiti jer je „stran“ hrvatskom narodu. Ovdje valja istaknuti kako je i Socijalistička partija Jugoslavije, odnosno socijaldemokracija, bila vrlo angažirana u antiboljševičkoj politici. Motivi njihovog djelovanja očitovali su se u činjenici da su im boljševici bili glavni ideološki protivnici u borbi za zadobivanje prevlasti nad radništvom.⁹³

⁸⁹ HR-DAOS-1182, kut. 1, memoarski zapisi Lavoslava Krausa. Potrebno je istaknuti kako se navedeni memoarski zapisi razlikuju u odnosu na objavljena Krausova sjećanja, u smislu da puno opširnije prikazuju određene osobe i zbivanja. Tako npr. memoarski rukopis sadrži opširnu biografiju Alfreda Diamantsteina, koja se ne nalazi u objavljenoj verziji teksta.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Čulinović navodi kako su neke Vrangelove trupe smještene u Banatu služile u progonu komunista. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I. (Zagreb, 1961), 391-392.

⁹² Što se tiče područja Slavonije, dio njih bio je smješten u okolici Osijeka, ali i u Vukovaru. Inače, lokalno stanovništvo nije blagonaklono gledalo na „vranglovce“. Tako su Vukovarci 27. prosinca 1920. na kolodvoru prilikom dolaska ovih vojnika iskazivali javno nezadovoljstvo govoreći da će samo „preko njihovih mrtvih glava preći varoš“, dok su prisutnim žandarima „psovali mater“. Neki su čak i obustavili „proizvodnju električnog svjetla“, koje su obećali pokrenuti samo ukoliko im Gradsko poglavarstvo uruči pismenu odluku da u Vukovaru neće biti nastanjen niti jedan Rus iz „Vrangelove čete“. HR-DAOS-2103, kut. 46, optužnica Kr. državnog odvjetništva u Osijeku, 11. IV. 1921.

⁹³ Opširnije u: Toma Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije* (Beograd, 1974).

Prvo ću analizirati borbu protiv boljševizma na diskursnoj razini jer ona predstavlja podlogu konkretnom djelovanju, tj. osnivanju antimarksističkih klubova i sl., što će uslijediti nekoliko godina kasnije, kao i osnivanju karantena, politici progna i dr.

Diskurzivni mehanizmi i antiboljševizam

Nizozemski teoretičar Teun A. van Dijk kreirao je tezu prema kojoj su ideologije definirane u multidisciplinarnom okviru koji čine socijalne, kognitivne i diskurzivne komponente.⁹⁴ Na tom ću tragu u ovom poglavlju analizirati vezu diskursa i ideologije, u smislu da ću analizom diskursne razine pokušati utvrditi u kojoj je mjeri ovo polje utjecalo na kreiranje politike antiboljševizma.

Vrlo je zanimljiva činjenica da se na boljševizam vrlo često referiralo pomoću raznih medicinskih metafora. Navedeno ističe i Gerwarth kada piše o tome da je retorika talijanskih fašista bila obilježena diskursom unutar koje se na boljševizam osvrtao kao na „gangrenu“, „infekciju“ ili „rak“.⁹⁵

Na ovom se tragu razvijao i diskurs na jugoslavenskom prostoru koji se provodio putem štampe, prije svega *Kriminalne biblioteke*, koja je zahtijevala da „naš (jugoslavenski, op. a.) organizam mora ostati živ i sposoban“, a ne da ga uništi napadač, aludirajući pri tome da je „napadač“ komunizam.⁹⁶ U pomalo naturalističkom tonu, isti je list o komunistima pisao kao o „crvima“ koji nagrizaju sve što je zdravo.⁹⁷ Sličan je stav imala i srpska *Otažbina*, koja je pak tvrdila da komunisti „ruše temelje porodice“ i sl.⁹⁸ Ovakav se odnos prema komunizmu prelio i na slavonsko područje, gdje su vlasti, kao i građanska klasa, također prihvaćale ovakve diskursne prakse u borbi protiv boljševizma. Sukladno tomu, u *Vjesniku Županije virovitičke* prilikom analize stanja u poslijeratnoj Europi ističe se kako nakon toliko „prolijevanja krvi, suza i patnje“ sada prijete „crna kuga boljševizma“.⁹⁹ Ta se kuga, kako se nadalje ističe, „udomila“ u carističkoj Rusiji, a onda je zahvatila Njemačku i Mađarsku, pa autor članka izražava bojazan da će se „nasipati“ i „našu državu“. Ovaj članak ističe destruktivski karakter boljševizma, pa navodi da će on uništiti „temeljno kamenje“

⁹⁴ Teun A. van Dijk, „Ideology and discourse analysis“, *Journal of Political Ideologies* 11 (2006), 115-140.

⁹⁵ Gerwarth, *Pobijeđeni*, 150-151.

⁹⁶ Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma 2. Jugoslavija u okruženju 1933.-1941.* (Beograd, 2010), 164.

⁹⁷ Isto, 166.

⁹⁸ Isto, 163.

⁹⁹ „Boljševizam“, *Vjesnik Županije virovitičke* (Osijek), god. XXVIII, br. 16 (15. VIII. 1919).

nove države.¹⁰⁰ Ovo možemo analizirati u okviru onoga što van Dijk naziva negativnom heteroprezentacijom (*negativne other-presentation*) unutar koje se boljševizam predstavlja kao rušilačka snaga koja prijeti uništenju države.

Antiboljševički, odnosno antimarksistički diskurs bio je utemeljen i na anacionalnom elementu. Naime, na tragu politike pro-HSS-ovog Hrvatskog radničkog saveza (HRS), koji je, prema Bosiljki Janjatović, težio jačanju nacionalne svijesti radnika, došlo je do razvoja prilično negativnog odnosa prema marksizmu, a koji je, kako nadalje ističe Janjatović, proizlazio iz shvaćanja internacionalizma kao nečega što je usmjereno protiv nacije, a „osobito protiv hrvatskog naroda“.¹⁰¹ Ovdje ne smijemo zanemariti ni utjecaj sindikalnih borbi, prvenstveno između HRS te Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ) i Općeg radničkog saveza (ORS), a koje su se također uvelike odrazile na razvoj antimarksističkog diskursa. Tako je npr. *Hrvatski list* početkom listopada 1936. godine pisao kako predstavnici radnika pokušavaju razbiti „redove hrvatskih radnika i namještenika“,¹⁰² aludirajući pri tome na to kako URSSJ i ORS ne zastupaju interese hrvatskog radništva, odnosno kako su njihovi stavovi u kontradikciji s cjelokupnim težnjama hrvatskog radnika.

Inače, argument vezan uz anacionalni element bio je aktualan u međuratnom periodu, kada je „hrvatsko pitanje“ doživjelo kulminaciju.¹⁰³ Na istom je tragu i članak objavljen u *Brodskim novinama*, krajem travnja 1920. godine, u kojemu se navodi da u „našoj državi“ u komunističkoj stranci prevladavaju stranci, što je uredništvo novina, kako se navodi u članku, „neugodno dirnulo“ jer se stranci „ne osećaju kod nas kao kod svoje kuće nego kao u zemlji neprijateljskoj i omraženoj“, pa stoga vode komunistički pokret u „nečistoj i nepatriotskoj namjeri.“¹⁰⁴ Smatram da se ovdje radi više o forsiranju diskursa koji ne odgovara u potpunosti istini. Naime, iako je postojao određeni broj osoba koje su u ovom razdoblju dolazile iz drugih zemalja, prvenstveno Rusije, s ciljem širenje komunističkih ideja, ovdajšnji komunisti (Ivan Anišić, Ladislav Kordić, Božidar Maslarić i dr.) nisu bili stranci. Stoga, teza o utjecaju stranaca na širenje komunističkih ideja kao presudnom čimbeniku nema realnog utemeljenja.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Bosiljka Janjatović, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921.-1941. godine* (Zagreb, 1983), 151.

¹⁰² HR-DAOS-2103, kut. 26, „Kakvi su, takve su im i metode. Nemoćno rovanjenje marksista u redovima našeg radništva“, *Hrvatski list* (Osijek), god. XVII, br. 277 (6. X. 1936).

¹⁰³ Na tom je tragu na sjednici Sabora na kojoj je donijeta odluka o prekidu svih veza s Austro-Ugarskom Bogdan Medeković pristalice „ruskog stanja“, između ostaloga, nazvao i dušmanima svoga naroda. Čulinović, *Odjeci Oktobra*, 92.

¹⁰⁴ „Posledice komunističkog pokreta“, *Brodске novine. Organ demokratske stranke Srba, Hrvata i Slovenaca* (Brod na Savi), god. II, br. 18 (24. IV. 1920).

Tijekom ovog razdoblja došlo je čak do povezivanja antisemitizma s marksizmom, pa su određene novine pisale sljedeće: „dopustili smo, da nam našom trgovinom i industrijom vladaju Židovi, dopustili smo da nam oni iskorišćavaju sva prirodna bogatstva, pa zar ćemo dopustiti, ili dapače potpomoći, da nam se i marksizam, njihovo dijete i proizvod zavuče u cjelokupni naš život?“¹⁰⁵ Da je dolazilo do svojevrsne fuzije antisemitizma i ideja iz Rusije svjedoči i podnesak osječkog odvjetnika Marka Leitnera protiv policijskog činovnika Zorislava Masovića¹⁰⁶ koji je Leitner podnio u sklopu postupka protiv Socijalističke komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ružice Reitner, a u kojemu je optužio Masovića da je poznati antisemit te da je postupak protiv njegove branjenice uvjetovan upravo antisemitizmom. Zbog ove se optužbe Masović žalio šefu osječke policije Branku Mihajloviću, kojega je Leitner također optužio za antisemitizam.¹⁰⁷

Valja istaknuti da je tijekom ranijeg ispitivanja Ružica Reitner priznala da je bila na nekoliko sastanaka koje je organizirao tada poznati osječki *skojevac* Branimir Fridman, a na kojima se razgovaralo o stanju u Rusiji, zatim o nastanku ruske revolucije, dok je posebna pažnja poklonjena odnosu žena i muškaraca u sovjetskoj Rusiji.¹⁰⁸ Početkom kolovoza iduće godine cijela obitelj Reitner protjerana je iz Osijeka.¹⁰⁹

I socijaldemokrati su također na diskurzivnoj razni kreirali iznimno jasnu antiboljševičku politiku kada su prilikom kritiziranja boljševičkih metoda (posebno revolucionarnog načina osvajanja vlasti) isticali kako komunisti žele ići glavom kroz zid,¹¹⁰ u smislu njihovog prihvaćanja modela djelovanja po uzoru na ruske boljševike.¹¹¹ Cilj upotrebe ovoga diskursnog modela metaforizacije (*metaphore*) bilo je dodatno naglašavanje bezumnosti komuni-

¹⁰⁵ „Hrvatski narod i marksizam“, *Istina. Informativni tjednik za savremena pitanja* (Slavonski Brod), god. II, br. 31 (1. II. 1936).

¹⁰⁶ HR-DAOS-2103, kut. 45, podnesak odvjetnika Marka Leitnera gradskoj policiji, 2. VII. 1930.

¹⁰⁷ HR-DAOS-2103, kut. 45, pismo Zorislava Masovića upućeno predstojniku osječke gradske policije Branku Mihajloviću, 2. VIII. 1930.

¹⁰⁸ HR-DAOS-2103, kut. 45, prijepis zapisnika sa saslušanja Ružice Reitner u uredu policijske uprave u Osijeku, 10. VIII. 1929.

¹⁰⁹ HR-DAOS-2103, kut. 45, dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku, 11. VIII. 1930. Zanimljivo je napomenuti da je Herman Reitner zatražio povratak u Kraljevinu Jugoslaviju iz Poljske, u koju je vjerojatno otišao uslijed progona. U dokumentu gradske policije u Osijeku, kojim o zamolbi za povratak izvještava kr. bansku upravu, točnije Odjeljak za državnu zaštitu, navodi se kako je Reitner prognan zbog „podrivanja komunizma“. HR-DAOS-2103, kut. 45, dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku, 27. VII. 1931.

¹¹⁰ „Osječke vijesti“, *Radničke novine*, god. II, br. 3 (27. III. 1919).

¹¹¹ „Jugoslavenski socijalisti i njihove metode“, *Socijalista. Socijalno-demokratsko glasilo* (Osijek), god. II, br. 8 (13. VI. 1919).

stičke politike, za koju su socijaldemokrati smatrali da je neostvariva u postojećim uvjetima. Stoga se u jednom broju *Radničkoga lista* navodi kako su se komunisti oduvijek bojali svjetla te da su stoga rovarili u podzemlju, ne bi li privukli što više radnika na svoju stranu.¹¹² Osim ovoga, socijaldemokrati su tvrdili kako je boljševička politika jugoslavenskih komunista kriva za velike progone u državi. Naime, „pod izlikom boljševizma zatvara se dnevno nepoćudne ljude i drži po zatvorima mjeseci i mjeseci, goni okovane s jednog kraj države na drugi, zabranjuje sloboda sastajanja i kretanja, rasturuje radničke organizacije i čitaonice, plijeni novine i tako onemogućuje svaki javni rad“.¹¹³ Na ovom se primjeru očituje perpetuiranje dvaju diskursnih modela, negativne heteroprezentacije (*negativne other-presentation*) te toposa ograničavanja (*burden topos*), s ciljem stvaranja dojma kako je suprotna struja krivac za stanje unutar radničkoga pokreta te kako zapravo ona svojom politikom uvelike uvjetuje kolaps politike cjelokupne radničke klase.

U ovom je kontekstu posebno zanimljiv plakat pod nazivom „Šta su obećali, a šta su dali narodu. Boljševizam u Rusiji“, pronađen u fondu Centra za istraživanje radničkoga pokreta u Slavonskom Brodu,¹¹⁴ a na kojem se pokušava dekonstruirati boljševička teza o uspješnosti revolucionarnog modela vlasti. Tako se na plakatu, primjenom negativne heteroprezentacije (*negativne other-presentation*) uz ilustraciju nalazi i tekst u kojemu se ističe kako unatoč boljševičkoj propagandi, koja uključuje zagovaranje slobode, „hiljade i hiljade dece, žena, staraca“ završavaju pred streljački vodovima. U drugom se pak tekstu navodi da je nekada Rusija bila „žitnica Europe“ te kako je hranila brojne europske zemlje, od Njemačke do Norveške, a sada njezini stanovnici gladuju. Za ovakvu se situaciju direktno okrivljuje boljševička politika. Stoga je u ovom kontekstu posebno zanimljiv plakat izdan početkom 1920-ih godina u Beogradu na kojemu se prozivaju „veliki ekonomski“ Lenjin i Trocki, koji su Rusiju od „žitnice Europe“ doveli do zemlje u kojoj vlada glad.¹¹⁵

Analizirani primjeri jasno pokazuju kolika je pažnja posvećena kreiranju antiboljševičke politike, koju je oblikovao režim putem svojih lokalnih organa (gradska policija), ali i socijaldemokrati, koji su unatoč prividnoj sličnosti s komunistima itekako koristili različite diskurzivne mehanizme s ciljem dodatnog diskreditiranja komunističke ideje.

¹¹² „Komunistički teror“, *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku* (Osijek), god. I, br. 3 (20. X. 1921).

¹¹³ „Bankrot jedne ‘politike’“, *Socijalista*, god. II, br. 15 (31. VII. 1919), 1.

¹¹⁴ Fond Centra za istraživanje radničkoga pokreta u Slavonskom Brodu, serija Suzbijanje boljševičkih ideja, kut. 1

¹¹⁵ Rajković, „Dokumenti o aktivnostima državnih vlasti“, 481-504.

Podupiranje ruske emigracije, karantene, nadzori i progoni

Kako je ranije istaknuto, nakon pobjede Oktobarske revolucije dio ruske emigracije pronašao je utočište i na teritoriju Slavonije.¹¹⁶ Ipak, tadašnje su vlasti imale bojazan da se među njima nalaze i „boljševički špijuni“, pa su posebno nadzirali njihovo kretanje na području Kraljevine, odnosno Slavonije. O tome govori i izvještaj komandanta Savske divizije iz siječnja 1921. u kojemu se navodi kako se sumnja da se među njima nalaze i boljševički špijuni, odnosno agenti.¹¹⁷ Navedeno se očituje i na primjeru povjerljivog dokumenta koji je tadašnja vlada uputila lokalnim vlastima, a u kojemu se navodi da uslijed smještanja ovih vojnika u „našoj državi“ postoji mogućnost da se među njima nalaze i „boljševički agenti“.¹¹⁸ Zbog toga je došlo do stalnog nadzora nad ruskim emigrantima, ne bi li se ustanovilo bavi li se „koji od njih propagandom komunizma“.¹¹⁹

Vrlo detaljnu analizu odnosa Kraljevine SHS i ruske emigracije predstavio je Miroslav Jovanović, koji je istaknuo da su revolucionarne ideje koje su provodili i propagirali boljševici ulijevale strah političkoj eliti novoosnovane Kraljevine od sličnih društvenih pokreta.¹²⁰ Stoga je bilo sasvim logično da službene vlasti pruže potporu oporbi, odnosno bjelogardjcima, unatoč mogućnosti infiltracije boljševika. Potpora se ruskoj emigraciji posebno manifestirala u prihvaćanju vrangelovaca, tj. pripadnika spomenute vojske ruskog generala Vrangelja koji su naseljavali slavonska područja. Dragiša Jović navodi kako su ih vlasti namjeravale naseliti na području grada Vukovara te kako je Mjesna organizacija KPJ tim povodom izdala rezoluciju u kojoj se kaže kako kolonizacija „Vrangelovih vojnika predstavlja novi nasilnički kontrarevolucionarni akt protiv radničke klase u Jugoslaviji“.¹²¹ Unatoč tomu, tadašnji ministar vanjskih poslova Momčilo Ninić tvrdio je kako se „vrangelovci-

¹¹⁶ Ovo je bila posljedica savjetovanja Državne komisije za prihvat ruskih izbjeglica (1920.) u Beogradu na kojoj je određeno da se u Kraljevini SHS organizira prihvat izbjeglica. Melnik, „Emigranti iz Rusije između dva svjetska rata na području Slavenskog Broda“, 141-191. Inače, jugoslavenske su vlasti prihvatile emigrante od kojih su većinu činili monarhisti koji su se nadali u skoro rušenje boljševičke vlasti. Ruski su emigranti imali posebni status u odnosu na ostale manjine, o čemu govori i činjenica da se novi zakon o državljanstvu iz 1928. godine, a prema kojemu se državljanstvo Kraljevine SHS, između ostaloga, sticalo i tako da se moralo boraviti parem deset godina na njezinom teritoriju, nije primjenjivao na ruske emigrante. Melnik, „Emigranti iz Rusije između dva svjetska rata na području Slavenskog Broda“, 141-191.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ HR-DAOS-2103, kut. 38, dopis Zemaljske vlade, 27. XII. 1920.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918.-1924.“, 93-126.

¹²¹ Dragiša Jović, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.* (Slavonski Brod, 1985), 145.

ma“ ne može pripisati nikakav vojno-politički značaj.¹²² Neki su poslanici u Narodnoj skupštini kritizirali potporu jugoslavenskih vlasti vrangelovcima, iznoseći podatak da je ministar Ljubo Jovanović bio na jednom crkvenom kongresu u Sremskim Karlovcima na kojemu su doneseni zaključci o konspirativnom pripremanju oružane snage protiv boljševika.¹²³

Ovu su politiku, naravno, vrlo oštro kritizirali i pripadnici komunističke struje, koji su ove vojnike nazivali „Vranglovim apšaškim četama“. Temeljnu tezu kritike činilo je „hajdučko“ ponašanje Vranglove vojske, koje je bilo tema nekoliko članka objavljenih u *Radničkoj riječi*, pa se tako u jednom od njih navodi: „umjesto da je zahvalna narodu, koji su dopustili boravak u svojoj sredini (...) ona si je umislila da se nalazi u carističkoj Rusiji i ondje već treći – četvrti dan zavela sistem batina, ističući kako nije dovoljno da ovdašnji narod dobiva batine od svoje vlastite buržoazije nego sada dobiva i od stranih kontrarevolucionara“.¹²⁴

Poseban oblik antiboljševičke politike predstavljalo je osnivanje logora za povratnike iz zarobljeništva u Rusiji u svrhu onemogućavanja širenja „nepoželjnih ideja i opasnih namera“.¹²⁵ Miloradović objašnjava ovakve postupke vlasti posljedicom „psihoze izazvane pobedom boljševika u Rusiji i pretnjom izvoza revolucije“, ali i posljedicom nedostatka političkog smisla i takta kod pripadnika državnih struktura.¹²⁶ U tom smislu, došlo je do osnivanja posebnih komisija koje su vršile saslušanje ruskih zarobljenika. U Osijeku je tako krajem ožujka 1918. godine djelovala komisija pod predsjedanjem kapetana Martina Stunića koja je ispitala preko 600 zarobljenika, ali nije dobila nikakve informacije o njihovom nedopuštenom djelovanju.¹²⁷ Proces ispitivanja, između ostaloga, podrazumijevao je i karantenu, kroz koju su ovi osumnjičeni za boljševizam prolazili, a koja je trebala utvrditi jesu li „inficirani“ boljševizmom. Također, neovisno o ishodu saslušanja, postojala je odredba o potrebi njihovog redovitog javljanja vlastima.¹²⁸ Ovdje valja istaknuti da je praksa internacije potencijalnih ili dokazanih boljševika bila uobičajena

¹²² Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 391-392.

¹²³ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 392.

¹²⁴ „Vrangelovci u Osijeku“, *Radnička riječ*, god. II, br. 82 (24. XII. 1920); „Francuska i Vrangeli“, *Radnička riječ*, god. II, br. 73 (20. XI. 1920).

¹²⁵ Goran Miloradović, „Logori za izolaciju političkih protivnika na tlu Jugoslavije 1918.-2000“, *Istorija 20. veka XVIII* (2020), br. 2: 115-125.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ HR-DAOS-2103, kut. 9, prijepis članka iz *Juga*, „Iz ruskog zarobljeništva“, 30. III. 1918.

¹²⁸ HR-DAOS-1182, kut.1, memoarski zapisi Lavoslava Krausa; HR-DAOS-2103, kut. 6, kronologija razvoja radničkoga pokreta u Osijeku.

u europskim zemljama, pa je tako u Belgiji internirano „oko pedeset mladih Poljaka, koji su širili boljševičku propagandu“.¹²⁹

Najizraženiji oblici antiboljševičke politike svakako su bili strogi nadzor i progoni osoba za koje se sumnjalo da su komunisti, odnosno boljševici.

U prilog tezi o postojanju strogog nadzora svjedoči i dopis velikog župana Srijemske županije i grada Zemuna iz svibnja 1920. godine u kojemu upozorava vukovarskog gradsko poglavarstvo da „boljševički agitatori“ ulaze u državu s putovnicama izdanim u raznim europskim predstavništvima. Nadalje navodi da se svakog takvog pojedinca vrati preko granice.¹³⁰ Strogi nadzor je određen i za stanovitog Iliju Danilovića iz Borova, za kojega je 1922. godine utvrđeno da se vratio iz ruskog zarobljeništva. Prema okružnici predstojništva pokrajinske uprave, na njega se trebala obratiti pažnja, pa se odredilo strogo praćenje njegovog kretanja. Navedeno se posebno odnosilo na djelovanje u smislu širenja boljševičke propagande, što bi u slučaju da do njega i dođe, kako se navodi u dokumentu, rezultiralo „najstrožim istupima“ protiv njega.¹³¹

Represija se dodatno pojačala proglašenjem Šestojanuarske diktature (1929.) u vremenu kada je, kako je to pisalo u časopisu *Obnovljeni život*, boljševizam „visio nad glavom Evrope i njezinih država kao Damoklov mač“.¹³² Jugoslavenski su komunisti tada, a na tragu odluke Kominterne, smatrali nedvojbenim da jedini izlaz predstavlja oružana revolucionarna borba.¹³³ S obzirom na to da se, kako Jelić navodi, radilo o promašaju te potpuno pogrešnoj procjeni stanja, KPJ je bila nakon toga izložena još većim udarima šestojanuarskog režima.¹³⁴ Partija će se tek donekle stabilizirati dolaskom Milana Gorkića na njezino čelo, unatoč permanentnim sukobima koji su vladali unutar nje. Isto tako, jedan od razloga velike državne represije prema komunistima u ovom razdoblju zasigurno je i promicanje politike Narodne fronte „odozdo“, koju je KPJ počela zagovarati u smislu da je došlo do redefiniranja odnosa prema socijaldemokratima te zagovaranja djelovanja unutar nekomunističkih sindikata i drugih organizacija.¹³⁵ Sve je ovo rezultiralo brojnim političkim procesima, u kojima su uglavnom optuženici bili komuni-

¹²⁹ „Razne vijest – Belgija“, *Radnička straža*, god. I, br. 11 (14. IX. 1919).

¹³⁰ Rajković, „Dokumenti o aktivnostima državnih vlasti“, 481-504.

¹³¹ Isto.

¹³² „Boljševizam i intelektualna propaganda“, *Obnovljeni život* 10 (1929), 165-166.

¹³³ Ivan Jelić, *Uoči revolucije. Komunistički pokret u Hrvatskoj 1935.-1941.* (Zagreb, 1978), 27.

¹³⁴ Isto, 28.

¹³⁵ Stefan Guživca, *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936.-1940.* (Zagreb, 2020), 24. Potrebno je istaknuti da je do ovakve politike došlo prije negoli je ona postala službenim stavom Kominterne, što je uvjetovalo i daljnje frakcijske borbe u KPJ

sti.¹³⁶ Inače, povjesničar Ivan Jelić navodi da proglašenje diktature, za razliku od ostalih građanskih stranaka, nije iznenadilo komuniste, koji su te mogućnosti bili svjesni još 1928. godine.¹³⁷

Što se tiče situacije u Slavoniji, Kraus navodi kako se era „jače ruke“, tj. približavanja diktature osjetila već 1928. godine, ali da su vlasti ipak čekale pogodnije vrijeme za konačni obračun.¹³⁸ U Osijeku je tako nakon proglašenja diktature, na temelju čl. 3. Zakona o zaštiti države, a sukladno odluci ministra unutrašnjih poslova generala Živkovića,¹³⁹ zabranjeno djelovanje svih deset sindikata koji su bili ujedinjeni u okviru Nezavisnih sindikata,¹⁴⁰ a tražilo se pri tome da se policiji preda lista svih sindikalnih čelnika NS.¹⁴¹ Posebno su stradale organizacije SKOJ-a, koje su otkrivane uglavnom deklamacijama pojedinih uhićenika. Tako su između ostalih uhićeni Ivan Fletz, Eva Nusskern te Rudolf Šimić. Na temelju zapisnika sa saslušavanja vidljivo je kako je policija koristila metode sučeljavanja s ciljem iznuđivanja priznanja, uslijed čega su pojedini komunisti i skojevci, poput Žige Engelmana, otkrivali informacije o povezanosti osječkih i zagrebačkih komunista.¹⁴²

Tijekom idućeg razdoblja došlo je do stvaranja novih oblika suzbijanja širenja boljševičkih ideja, a koji su korespondirali s ovakvom politikom u širem europskom okviru, u smislu da je došlo do osnivanja Antiboljševičke lige sa sjedištem u Ženevi.¹⁴³

između, kako ih Guživca naziva, „ultra-ljevičara“ (Petko Miletić) i tadašnjeg rukovodstva KPJ na čelu s Gorkićem, Petrovićem i Čopićem.

¹³⁶ Jelić, *Uoči revolucije*, 28.

¹³⁷ Isto, 27.

¹³⁸ HR-DAOS-1182, kut. 1, memoarski zapisi Lavoslava Krausa.

¹³⁹ HR-DAOS-1182, kut. 12, prijepis članka iz *Hrvatskog lista*, „Izvršuje se član 3. Zakona o zaštiti države. Zabranjeni Nezavisni sindikati i srpska stranka“, 11. I. 1929.

¹⁴⁰ Nezavisni sindikati (NS) osnovani su 1921. godine i djelovali su pod utjecajem ilegalne KPJ.

¹⁴¹ HR-DAOS-1182, kut 12, prijepis članka iz *Hrvatskog lista*, „Raspuštene sindikalne organizacije u Osijeku“, 13. I. 1929.

¹⁴² HR-DAOS-2103, kut. 46, zapisnik sastavljen u uredu policije u Zagrebu, saslušanje Žige Englmana, 28. VII. 1929.

¹⁴³ Jedan od članova ove organizacije bio je i Želimir Mažuranić, brat poznate hrvatske književnice Ivane Brlić-Mažuranić. Stjepan Matković navodi da je on bio izraziti protivnik komunizma u Sovjetskom Savezu. Sukladno tomu, upozoravao je na pogibelji boljševizma za međunarodni poredak, što nije bilo daleko od službenog stajališta Kraljevine Jugoslavije i kralja Aleksandra. Stjepan Matković, „Pravo umjesto sile: elita i ideje Lige naroda u međuratnoj Hrvatskoj“, dostupno na: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/download/103/174/7985?inline=1>, 10. VI. 20201.

Antimarksistički klubovi

Vlasti su smatrale kako marksistička ideologija sve više prodire u društveno tkivo, a posebno su opasnim smatrali propagiranje revolucionarnog prevrata te potencijalnu suradnju s građanskim strankama, koja je zapravo bila posljedica redefiniranja Kominterninih stavova u pogledu suradnje s nacionalnim strankama.¹⁴⁴ Tako se u dopisu Odeljka za državnu zaštitu pri Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, upućenom svim predstojnicima gradskih policija, 21. siječnja 1937. godine, navodi kako je očito da komunističke aktivnosti ugrožavaju temelj današnjeg društvenog poretka, te se kreću u pravcu stvaranja građanske revolucije i nasilnog „obaranja ekonomskog poretka“. U dopisu se zaključuje da je cilj ovih aktivnosti organiziranje oružane revolucije proletarijata.¹⁴⁵ Sukladno tomu, ističe se kako je očito da se internacionalni marksizam do svog konačnog uništenja neće odreći svjetske revolucije i svjetske diktature proletarijata. „Naprotiv, pripremanje revolucionarnog ataka na građanski društveni poredak u svom internacionalnom okviru, prima postepeno sve aktivniji i izgrađeniji oblik.“¹⁴⁶

Takav je rad interpretiran u duhu direktiva VII. kongresa Kominterne, koja, kako se navodi u prethodno spomenutom dopisu, svojim vještim prikrivanjima u obliku suradnje s ostalim građanskim strankama, iskorištava legalni rad kako bi u zemlji provela odlučan udar i borbenu ofenzivu protiv postojećeg sustava. Za komunističku taktiku navodi se kako je smišljena, proračunata te planski i sistemski izgrađena. „U njoj dolazi do punog izražaja revolucionarno učenje Lenjina i osnovna doktrina Lenjinizma“, prema kojoj se trebaju iskorištavati sve moguće konkretne situacije „lažnih kompromisa sa ostalim borbenim elementima građanskog društva“. Nadalje se nastavlja: „Promatrajući ilegalno propagandno delovanje komun. partije naše zemlje vidimo, da je ova osnovna Lenjinistička doktrina u akcionom planu i pro-

¹⁴⁴ Na tom je tragu u Francuskoj došlo do stvaranja Popularnog fronta. Ovo je bilo vidljivo i na području Kraljevine Jugoslavije. Stoga je CK KPJ ponovno predložio „svima strankama i faktorima u današnjim uslovima jedino moguće i jedino prihvatljivo rješenje unutarnjih problema, koji evo već 19 godina tresu temeljima države Jugoslavije. To rješenje glasi: slobodan savez slobodnih naroda.“ Nadalje, komunisti su istaknuli kako pružaju bratsku ruku za sporazum svim demokratskim snagama i grupacijama, navodeći pri tome: „Mnogi se kod nas boje izraza ‘narodni front’. Nije važno kako će se Narodni front kod nas zvati: pučki front, ili savez demokratije, ili demokratski tabor, ili slično tome. Važno je, da se sve demokratske snage okupe i udruže radi zajedničkog ujedinjavanja sviju težnji, da se položaj naroda popravi i da mu se osigura mir i sretna budućnost.“ „Požurimo ostvarenje narodne fronte“, *Proleter*, reprint, god. XIII, br. 2 (veljača 1937), 491-492.

Detaljnije o komunističkoj politici prema Narodnoj fronti u: Gužvica, *Prije Tita*, 39.-40.

¹⁴⁵ HR-DAOS-2103, kut. 47, dopis Kraljevske banske uprave Savske banovine, Odeljka za državnu zaštitu, 21. I. 1937.

¹⁴⁶ Isto.

gramu naših komunista došla do punog i konkretnog izražaja.¹⁴⁷ Pri tome je napomenuto kako komunisti ne izlaze pred široke narodne mase sa svojim izrazito revolucionarnim parolama, već se „u svakoj danoj prilici nastoje pred tim masama afirmirati kao predstavnici i nosioci njihovih želja i zahtjeva, da bi u pogodnom i odlučnom času te iste mase povele u vrtlog društvene anarhije i građanske revolucije“.¹⁴⁸ Državne su vlasti posvetile posebnu pažnju ovom problemu, što je vidljivo i iz uputstava, koja će, kako se navodi u uvodnom dijelu, „svojim sadržajem najuspješnije neutralisati promjenu taktike komunističkog rada“. U daljnjem tekstu navodi se kako se borba protiv komunističkih ideja treba voditi na dva polja, a to su kulturno-socijalno te preventivno i represivno policijsko djelovanje.¹⁴⁹ Ovdje je posebno istaknuta uloga „sveštenstva priznatih konfesija“, koje bi trebalo u nedjeljnim propovjedima isticati nacionalni duh. Oni bi, kako se nadalje navodi, također u propovjedima trebali „u formi kritike otkrivati laži komunizma i svu njegovu razornu antisocijalnu snagu i opasnost“.¹⁵⁰

Institucionalizirani otpor marksističkim odnosno boljševičkim idejama bio je posebno izražen tridesetih godina, kada je došlo do osnivanja organizacija poput antimarksističkih klubova ili komiteta, kako se nazivaju u nekim dokumentima. U tome je smislu posebno zanimljiv jedan dopis Kraljevske banske uprave Savske banovine u kojemu se navodi kako u takvim organizacijama trebaju biti „zastupljeni svi konstruktivni i zdravi elementi postojećeg društva“.¹⁵¹ Također se ističe kako se uvidjela potreba da se marksističkom razaranju mora suprotstaviti kolektivan i organizirani otpor svih zdravih nacionalnih snaga, koji bi nasuprot idejama komunističkog internacionalizma istaknuo ideju nacije, domovine i narodnih tradicija, a sve s ciljem da se razgoli komunistička ideologija kao destruktivna i anarhistička revolucionarna utopija. Istaknuto je kako će policijske vlasti odrediti osobe koje će biti angažirane u komitetima unutar kojih će se obavljati navedeno djelovanje.

Tako je došlo do osnivanja Jugoslavenskog antimarksističkog komiteta, koji je djelovao na temelju dokumenta nazvanog „Program rada na suzbijanju širenja marksizma u Kraljevini Jugoslaviji“.¹⁵² Cilj ove organizacije, kako navodi Olivera Milosavljević, bila je borba protiv „razornog rada ko-

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ HR-DAOS-2103, kut. 47, dopis Kraljevske banske uprave Savske banovine, Odeljka za državnu zaštitu, 21. I. 1937.

¹⁴⁹ HR-HDA-1359, kut. 11, uputstva za suzbijanje komunističke propagande.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ HR-DAOS-2103, kut. 47, dopis Kraljevske banske uprave Savske banovine, Odeljka za državnu zaštitu, 21. I. 1937.

¹⁵² Mile Konjević, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.* (Slavonski Brod, 1981), 198.

munističkih agitatora“, koji su predstavljali „najneposredniju opasnost“ za cijelo društvo, a koja je u skladu s ranije analiziranom diskursnom smatrana „društvenom zarazom“.¹⁵³

Sukladno ovoj institucionalizaciji antimarksističkog pokreta, Sresko načelstvo u Osijeku, sredinom veljače 1937. godine, izdalo je naređenje „svim podređenim organima“ da zbog „paralisanja komunističke propagande stoje u vezi s školskim vlastima, svećenstvom“ te „humanim društvima“, kako bi svi zajedno radili na suzbijanju ideološkog širenja.¹⁵⁴ Zanimljivo je napomenuti kako se u istom dopisu navodi da se do sada na području osječkog sreza „ne osjeća“ komunistička djelatnost, ali kako je unatoč tomu potrebno poduzeti navedene korake u smislu preventivnog djelovanja.

Borba se trebala voditi u tri pravca: stvaranje sredine u kojoj je nemoguć razvoj marksizma, rad na uvođenju socijalnih reformi te održavanja predavanja s ciljem isticanja zabluda samog marksizma.¹⁵⁵ Ovakvi klubovi osnivani su diljem Slavonije, a među prvima je osnovan onaj u Vukovaru, gdje je već sredinom travnja 1937. godine stanoviti general u mirovini i u pričuvi Milan I. Radosavljević održao antimarksističku tribinu, na kojoj je govorio i o opasnostima koje marksizam krije u odnosu na omladinu. Pri tome je posebno naglasio kako studenti, kada više nisu pod roditeljskom kontrolom, uslijed *neurednog života i studiranja* postaju „plen boljševičkih agitatora“.¹⁵⁶

Djelovanje Antimarksističkog komiteta u Osijeku započelo je tijekom 1937. godine, a na njegovom čelu nalazio se Kamilo Firingner, kojemu se, prema odluci predstojnika gradske policije, dostavljao sav antikomunistički materijal.¹⁵⁷ Naime, u dokumentu koji je povodom inicijative za osnivanje komiteta u Osijeku uputilo Pretstojništvo gradske policije navodi se kako Firingner predstavlja „vrlo pogodnu osobu za ovu akciju, jer se lično i partijski nikada nije previše angažovao, a inače uživa simpatije i poverenje svih krugova, koji dolazi u obzir za ovu akciju“. Na tragu navedenog, Firingner je već sazvao dva sastanka. Na jednom su bili prisutni svi rimokatolički župnici te sva katolička i hrvatska udruženja na području grada Osijeka, a na drugom

¹⁵³ Milosavljević, *Savremenici fašizma* 2, 165.

¹⁵⁴ HR-DAOS-2103, kut. 47, dopis Sreskog načelstva u Osijeku upućen Odeljku za državnu zaštitu u Zagrebu, 19. II. 1937.

¹⁵⁵ Konjević, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, 198.

¹⁵⁶ HR-DAOS-2103, kut. 47, govor koji je održao Milan Radosavljević na antimarksističkom predavanju u Vukovaru, 4. IV. 1937.

¹⁵⁷ HR-DAOS, kut. 47, dopis Pretstojništva gradske policije u Osijeku Odeljku za državnu zaštitu pri Kr. banskoj upravi, 12. V. 1937.

sva patriotska, humana i sportska udruženja.¹⁵⁸ Na tim je sastancima Firinger izložio „cilj i zadaću svih dobronamjernih elemenata u borbi protiv komunizma, pa je zaključeno, da se sa svim silama, svaki u svome delokrugu, poradi na tome, kao i to da će se ovi ad hoc sastavljeni odbori sastajati prema potrebi i povremeno, a najmanje jedanput četvrtgodišnje“.¹⁵⁹ Zanimljivo je napomenuti kako je Pretstojništvo gradske policije smatralo da rad ovog komiteta ne bi trebao biti javan jer bi se mogao povezati s „režimsko-političkim karakterom“.¹⁶⁰ Premda se borba protiv marksističke ideologije trebala voditi na tri fronta, najaktivniji u Slavoniji bio je onaj koji se odnosio na održavanje predavanja.

Sukladno navedenom, na prijedlog Kamila Firingera, koji je preuzeo pokretanje inicijative „u borbi protiv komunizma“, u Osijeku je antimarksistička predavanja držao isusovac Stjepan Poglajen iz Zagreba.¹⁶¹ Prvo je predavanje, na kojemu je bilo oko 2000 osoba,¹⁶² održano 28. veljače 1937. godine u dvorani „Urania“ s temom „Boljševička stvarnost“. Prema dopisu koji je Pretstojništvo osječke policije uputilo Odeljku za državnu zaštitu, „dvorana je bila do posljednjeg mesta zauzeta, a prisutni su pojavu predavača burno aklamirali“.¹⁶³ Prema navedenom izvještaju, predavač je konstatirao da je problem boljševizma ne samo ruski, nego „svetski problem“.¹⁶⁴ Taj bi problem, prema Poglajenu, „možda mogao već za nekoliko meseci prouzročiti ili bar dati povoda novome krvoproliću, koje bi bilo gore od onoga u bivšem svetskom ratu“.¹⁶⁵ U nastavku predavač je s ciljem demonstriranja teškog stanja u Rusiji, prouzročenog boljševičkom ideologijom, čitao zapise nekih komunističkih književnika koji su se razočarali stanjem u sovjetskoj Rusiji, nakon čega je govorio i o patnjama političkih prognanika na Solovjeckim otocima, te raznim drugim boljševičkim nasiljima.¹⁶⁶ Prema izvještaju gradske policije, predavanje je ostavilo snažan dojam kod prisutnih, koji su govornika pozdravili burnim i dugotrajnim aplauzom i klicanjem.¹⁶⁷

¹⁵⁸ HR-DAOS-2103, kut. 47, dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku upućen Odeljku za državnu zaštitu pri Kr. banskoj upravi u Zagrebu, zaprimljeno 22. II. 1937.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Konjević, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, 198.

¹⁶¹ HR-DAOS-2103, kut. 47, izvještaj Pretstojništva gradske policije u Osijeku o održanom antimarksističkom predavanju, 1. III. 1937.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto. Ovdje je zanimljivo istaknuti da i Lavoslav Kraus u svojim zapisima također navodi ovaj događaj, pri čemu pak piše da je on zajedno sa sekretarom gradskog i okružnog ko-

Nakon ovoga uslijedila su još tri predavanja, održana 2. i 3., odnosno 7. ožujka. Prva su dva predavanja, pod nazivom „Crkva u obranu radničkih prava“, održana u prostorijama Hrvatskog doma, dok je treće, koje je nosilo naslov „Pozadina moskovskih streljanja“, održano u prostorijama gostione u Gradskom vrtu.¹⁶⁸ U okviru negativne heteroprezentacije isticane su isključivo negativne strane marksističke ideologije. Na tragu toga, Poglajen je u svojim predavanjima iznio neobično teške prilike „sovjetskog radnika u tvornicama i radničkim sindikatima, koji su postali saradnici zloglasne tajne sovjetske policije“. Zanimljivo je istaknuti kako je predavač komparirao položaj radnika u sovjetskoj Rusiji s onima u fašističkim državama, naglasivši pri tome povoljniji položaj radnika u fašističkim državama. Naime, prema izvještaju Predstojništva, predavač je „izneo mnogo povoljniji položaj drugih radnika, pa i onih u državama sa fašističkim režimom“, iako je pri tome naglasio kako taj položaj još uvijek ne zadovoljava. Na drugom predavanju, pod nazivom „Pozadina moskovskih streljanja“, istaknuo je pak kako su ovi događaji inscenirani kako bi se spasio Staljin.¹⁶⁹ Na kraju je Poglajen zaključio „da treba ukloniti socijalnu nepravdu i zlo, pa boljševizam neće biti moguće da uhvati korijen, jer taj bakterijom uspjeva samo na buništu, a Hrvatska neće nikada biti pogodno tlo za – našem narodnom biću – potpuno stran i poguban marksizam i komunizam“.¹⁷⁰ Prema navedenom izvještaju, na ovim je predavanjima svaki put bilo prisutno „oko 300-350 lica, iz svih slojeva građanstva, koji su govornika mirno saslušali, a predavača pozdravljali aplauzom“.¹⁷¹

U kontekstu navedenoga očito je kako su vlasti, ali i oporbene strukture, u međuratnom razdoblju razvile niz mehanizama kako bi suzbile širenje boljševičkih ideja, što je u određenoj mjeri rezultiralo i marginalizacijom ovih ideja među širim masama, svodeći ih tek na pojedinačne komunističke ćelije te propagiranje u strogo konspirativnim okvirima.

Zaključak

Nakon Prvog svjetskog rata u velikom dijelu europskih država, među kojima je i Kraljevina SHS odnosno Kraljevina Jugoslavija, došlo je do razvoja antiboljševičke politike u sklopu onoga što je Kershaw nazvao *borbom*

miteta Ivanom Aničićem te kemijskim inženjerom Jovom Dugoševićem predao osječkim skojevicima 7 ili 8 bočica tekućeg suzavca, koji su potom skojevci pustili u dvoranu tijekom Poglajenovog predavanja, koje je potom nakratko prekinuto. Kraus, *Susreti i sudbine*, 306.

¹⁶⁸ HR-DAOS-2103, kut. 47, izvještaj Pretstojništva gradske policije u Osijeku o održanom antimarksističkom predavanju, 8. III. 1937.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Isto.

ideja. Područje Slavonije u ovom smislu ne predstavlja izuzetak, pa se tako antiboljševičko djelovanje manifestiralo na nekoliko razina, od diskursne do praktične. Diskursna razina, kako sam predstavila u radu, očitovala se u nizu mehanizama koji su analizirani pomoću diskursnih modela T. A. Dijka. U tom smislu posebno je zanimljiva činjenica da se većina ondašnjih protivnika ove ideologije koristila medicinskom terminologijom (bacil, kuga, zaraza) pri opisivanju boljševizma, što je imalo za cilj stvoriti dodatni animozitet prema ovoj ideologiji te spriječiti njezino širenje među masom. Razvoj ovakvog diskursa može se pratiti još od kraja 19. stoljeća, kada su i tadašnje vlasti koristile slične mehanizme kako bi spriječile ideološki razvoj radničkog pokreta.

U radu sam također analizirala i konkretne primjere antiboljševičke prakse, poput karantena, permanentnog nadzora nad osobama koje se sumnjičilo da su propagatori ovih ideja te osnivanja antimarksističkih klubova. Veliku ulogu u ovome imao je represivni aparat, čiji je fokus manje-više bio usmjeren upravo na onemogućavanje širenja boljševizma. Unatoč tomu, ove su ideje prodrle na slavonsko područje, i to ponajviše zahvaljujući utjecaju iz Mađarske, odnosno jugoslavenskim „oktobarcima“ koji su putem različitih pamfleta, ilegalnog materijala te ostalih oblika agitacije pronalazili načine ideološkog formiranja dijela jugoslavenskog, tj. slavonskog radništva. Primjeri poput Franje Drobnička, Ilije Danilovića ili pak Ružice Reitner pokazuju da su vlasti i na mikrorazini bile vrlo aktivne u eliminaciji ideologizacije radnika u njezinoj boljševičkoj varijanti. U ovom je smislu zanimljivo kako su na području Slavonije i doseljeni Rusi, poput spomenutih Vorotnikova ili Mihaila Josifovića Kiričenka također širili ove ideje.

Jedan od temeljnih mehanizama u borbi protiv širenja boljševizma bili su antimarksistički klubovi, koji su u Slavoniji osnivani tijekom 1930-ih godina, a koje su predvodili Kamilo Firinger i Milan Radosavljević. Također, postojanje ovih klubova dodatno potkrepljuje već navedenu tezu Iana Kershawa da su u međuratnom razdoblju na površinu izbile ideološke podjele koje su bile suspregnute tijekom Prvog svjetskog rata.

Potrebno je također istaknuti da u teorijskom smislu analiza antiboljševičkog djelovanja na području Slavonije pokazuje potrebu komparativnog pristupa temama vezanim uz različite mikrorazine jer se time otvara prostor za kreiranje potpunijeg konteksta pri istraživanju i onih tema koje se naoko mogu učiniti specifičnim pojavama određenog područja.

I na kraju možemo zaključiti: kako na širem, tako i na slavonskom području, državne strukture imale su značajnog uspjeha u represiji širenja boljševičke ideologije jer ona unatoč nastojanjima, prvenstveno članova KPJ, nije prodrla u široke mase, tako da je „kuga“ boljševizma barem u međuratnom razdoblju bila pod kontrolom.

Summary

THE STRUGGLE AGAINST “BACILLI”: THE RESTRAINT OF BOLSHEVIK IDEAS IN THE TERRITORY OF SLAVONIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS (1918-1939)

One of the basic characteristics of the repressive government of Yugoslavia between the two World Wars certainly was also the inhibition of the spreading of communist, i.e. Bolshevik ideas in the labour movement after World War I, which was to a great extent ascribable to the return of Russian prisoners, that is to say soldiers of the Austro-Hungarian Monarchy who had during their imprisonment accepted the idea of Bolshevism and accordingly tried to transfer it to the territory of the newly established Kingdom. These “adherents of the October Revolution”, as they were later named in historiography, returned to the Slavonian area, primarily to the towns Osijek and Vukovar. The objective of this paper in this context is to analyse on the basis of archival materials and then newspapers how the government imposed the restraint, the Slavonian area being viewed in a broader social-political context in order to provide a more complete analysis of the activities of the repressive system but also of how ideas were transferred in this area. The creation of an anti-Bolshevik policy has been interpreted in the scope of the comparative method and the theoretical model of the Dutch theorist T. A. van Dijk.

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia, repressive apparatus, adherents of the October Revolution, quarantines, discourse models

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Dr. sc. **Ana Rajković**

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
A. Starčevića 8, 35 000 Slavonski Brod

e-mail: anarajkovic23@gmail.com